

ATATÜRK DEVRİMİ İLE SOSYAL YAŞAMIN ÇAĞDAŞLAŞTIRILMASINA İLİŞKİN FRANSIZ DEĞERLENDİRMELERİ

Yrd. Doç. Dr. Bige YAVUZ*

GİRİŞ

Ulu Önder Atatürk'ün tasarladığı, uygulamaya koyduğu ve başarıya ulaştırdığı Türk Devrimi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan başlayarak Türk devlet ve toplum yaşamında çağdaş ve uygar boyutlarda yapılan köklü ve ani değişikliklerle tanımlanabilir. Atatürk'e göre hiç bir zafer amaç değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir amacı elde etmek için gereken en belli başlı araçtır. Amaç, fikirdir¹. Dolayısıyla 1919-1938 arasında Türkiye'de yaşanan büyük değişimin, O'nun bu düşüncesi doğrultusunda gerçekleştiği görülecektir.

Milli Mücadele bazıları için 30 Ağustos 1922'de kazanılan Büyük Zafer'le son bulmuştur. Atatürk için ise Dumlupınar Zaferi bir son değil başlangıçtır ve bu düşüncesini kahraman ordularının başında İzmir'e girdiği gün "Asıl işin şimdi başladığını" söyleyerek dile getirmiştir². XIX. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Sorunu adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya ve paylaşmaya yönelik projeler geliştiren ve bu planın son aşamasında Anadolu'yu işgal ederek Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmayı dencen Batılı emperyalist devletlere karşı verdiği bağımsızlık savaşını zaferle sonuçlandıran Atatürk, Türk ulusunun varlığını sürdürebilmesi ve uygar dünyada yerini alabilmesi için Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını ve sürekli olarak çağa uygun biçimde gelişmesini öngörüyordu. O, bu ideali gerçekleştirebilmek için çağdaş, kalkınmış bir devlet, çağdaş ve uygar bir toplum yaratmak istiyordu. Suna Kili'nin de belirttiği gibi hem çağdaşlaşmayı, hem de kalkınmayı öngören Atatürk devrim modelinin özünde bağımsız bir ulusal devlet,

* A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

1 *Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Ankara, Genelkurmay Başimevi, 1983, s.225.

2 Sadi İrmak, "Atatürkçülüğün İlkeleri-İnkılapların Fikir Temelleri", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.13-14.

çağdaş kalkınmış bir toplum ve bu toplum içinde özgür bir insan yatmaktadır. Atatürk devrim atılımları bu amaca yöneliktir³.

Ulusuna karşı her zaman dürüst davranan, "Milletin karşısında namuslu olmak, namuslu davranmak gerekir. Milleti aldatmayacağız. Millette daima ve daima gerçeği söyleyeceğiz..."⁴ yolundaki sözlerini yaşama geçirerek ve bizzat halkın ayağına giderek yapacağı devrimler hakkında bilgi veren Atatürk, çağdaşlaşma hareketinin henüz başlarında şapka devrimini tanıtmak üzere gittiği Kastamonu'da, yapılan ve yapılmakta olan devrimlerin amacının Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş, bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmek olduğunu açıklıyordu⁵.

Atatürk bu amacını gerçekleştirmek için acaba nasıl bir yöntem kullanmıştır, hareket noktası ne olmuştur? O'nun hareket noktası akıl ve bilimdir. O'na göre akıl ve mantığın çözümleyemeyeceği mesele yoktur⁶. Bunun yanı sıra O'nun 1922'de söylediği şu sözler, amaçladığı uygar toplumun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilmesinde bilimin yadsınamaz önemini vurgulamaktadır: "Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı düşünemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile alakasız yaşayamayız... Aksine yükselmiş, ilerlemiş, medeni bir millet olarak medeniyet düzeyinin üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur."⁷

İşte "İlim ve fen nerede ise oradan alacağız" diyen Ulu Önder, bilim, teknik, sanat veya kısacası çağdaş uygarlık Batı'da geliştiği için gözlerini oraya çevirecek ve Türkiye'nin yeniden yapılanmasında çağdaş Batılı kurumları benimseyecektir. Ulusunun kalkınması, gelişmesi için Batı uygarlığına yönelen Atatürk, böylece aklın buyurduğu bir yolu seçmiş olacaktır⁸.

Atatürk, Türk Devrimi'nin ikinci aşamasını oluşturan ve Türk ulusunu çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmek amacıyla son derece güç koşullarda başlatmış olduğu çağdaşlaşma hareketini akılcı, planlı bir za-

3 Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 2.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s.118.

4 *Mustafa Kemal: Eskişehir-Izmit Konuşmaları* (1923), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993, s.237.

5 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, 4.B., Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s.224.

6 *Atatürkçülük*, s.259.

7 *A.g.e.*, s.283.

8 Ahmet Mumcu, *Atatürkçülükte Temel İlkeler*, 3.B., Ankara, İnkılâp Kitabevi, 1988, s.136.

manlamayla başarıya ulaştırmıştır. Ancak Türkiye'nin uygar dünyada yerini alabilmesi için Türk ulusunu son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumların yıkılması ve yerlerine ulusun çağa uygun bir şekilde ilerlemesini sağlayacak yeni kurumların koyulması gerekiyordu. Çağdaş, demokratik, laik bir devlet ve toplum düzeninin yanı sıra bu düzende özgür bir insan yaratmak isteyen Atatürk, bu ülküsünü gerçekleştirme-ye yönelik ilk önemli girişimini egemenliği ulusa vererek başlatıyordu. Daha sonra saltanatın kaldırılması ile kişisel egemenlik hukuken sona erdiriliyor, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması ile de yönetim şeklindeki devrim tamamlanarak devletin siyasi yapısı laikleştiriliyordu.

İşte gücünü Tanrı'dan alan bir yönetim şeklinin ortadan kalkması, Türk ulusunun gelişmesine, yenileşmesine, çağdaşlaşmasına engel olabilecek teokrazi zincirinin kırılması anlamına gelmektedir ve bu önemli değişim Türk toplumunu yaşam biçimiyle, dış görünüşüyle, yazısıyla, eğitim kurumlarıyla, hukuk sistemiyle, ekonomik düzeniyle çağa uygun bir duruma getirmeye yönelik devrimlere zemin hazırlayacaktır.

Devlet ve toplumun çağdaşlaşmasına yönelik siyasal, sosyal, hukuksal, kültürel ve ekonomik alanlarda gerçekleştirilen bu köklü değişikliklerin "devrim" özelliğini taşımasının temel nedeni, bu değişimlerin ani ve çok kısa sürede gerçekleştirilmiş olmalarıdır. Mustafa Kemal'in tedavi için gittiği Karlsbad'da 6 Temmuz 1918'de söylediği şu sözler ise O'nun henüz I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde kafasında oluşturduğu planı uygulamaya koymak ve başarıya ulaştırmak için kullanacağı yöntemi bile belirlediğini göstermektedir: "...Benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse, ben sosyal yaşamımızda istenilen devrimi bir anda bir 'coup' ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira ben bazıları gibi halk anlayışını bilenlerin kavrayışlarını yavaş yavaş benim anlayışımın ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle, bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğretim gördükten, uygar yaşamı ve toplumu inceledikten ve özgürlüğü elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden cahiller derecesine ineyim? Onları kendi dereceme çıkarırım. Ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar..."⁹

Sahip olduğu çağdışı felsefe nedeniyle tarih sahnesinden çekilen Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkınları üzerinde akli ve bilimi temel alan çağdaş bir düzen kurmak isteyen Atatürk'ün, bu idealini gerçekleştirmek için Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren kullanacağı bir diğer yöntem O'nun başansının temel kaynağını oluşturacaktır: Ummet anlayışında kalmış

⁹ Ayşe Afetinan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, 2. B., Ankara, TTK, 1991, s.26-27.

olan toplumu ulus bilincine ve bireylerini yurttaş konumuna ulaştırarak, birlikte ve onları inandırarak gerçekleştirmek istediği ideale yürümek....

İşte Atatürk'ün önderliğinde Türk ulusunun bağımsız bir devlet, çağdaş bir toplum oluşturmak amacıyla 1919-1938 arasında vermiş olduğu savaş, tüm dünyanın olduğu kadar Batı uygarlığının önde gelen üyelerinden Fransa'nın da ilgi odağı oluyordu. Fransızlar, XVI. yüzyıldan itibaren yakından ilgilendikleri, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren de eğitim, sağlık ve yardım kurumlarıyla, kültürleriyle, dilleriyle, sermayeleriyle, şirketleriyle yerleştikleri bir ülkedeki rejim değişikliğini ve bunun beraberce getirdiği siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik alanlardaki yeniden yapılanmayı ilgiyle izliyorlardı.

XVI. yüzyılda Osmanlı-Fransız dostluk ilişkilerine paralel olarak Türkoloji çalışmalarının başladığı Fransa'da, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması) sayesinde Anadolu'da Türk-Fransız savaşının sona ermesiyle birlikte Türkiye'deki yeni rejimi ve onun kurucusu Mustafa Kemal'i açıkça destekleyen makale, kitap, anı-gezi türünde yayınlar da boy göstermeye başlıyordu. Bunun yanı sıra Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması Fransız cumhuriyetçilerinin ve laiklik yandaşlarının yeni Türkiye'ye ve onun güçlü olduğu kadar etkileyici önderine karşı sempatiğini artırırken, buna paralel olarak Türk-Fransız resmi ilişkileri Mustafa Kemal'in ve O'nun cumhuriyetçi ve laik politikasının hayranı, güçlü Radikal Parti'nin liderlerinden etkili politikacı Albert Sarraut'nun 1925'te Ankara'ya büyükelçi olarak atanmasıyla yeni bir ivme kazanıyordu¹⁰. Bu dönemde Fransa'da; devlet adamları, diplomatlar, Türkiye uzmanları Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından 1923'den itibaren yayınlanmaya başlayan ve Türk basınından tercüme edilen oluşan "Bulletin Périodique de la Presse Turque" adlı süreli yayın aracılığıyla Atatürk Türkiye'sindeki gelişmeler hakkında sürekli bilgiler alırken¹¹, Fransız kamuoyu ise gerek basın gerekse Fransız devlet adamlarının, Türkologların, gazetecilerinin ve gezginlerinin makaleleri, kitapları, konferansları kanalıyla bilgi sahibi oluyordu.

Bu araştırmamızda, Fransız aydınlarının yeni Türkiye olarak adlandırdıkları Atatürk Türkiye'sinde özellikle sosyal yapıdaki yeniden yapılanmaya veya kısacası sosyal alanda gerçekleştirilen devrimlere ilişkin gözlemleri, değerlendirmeleri irdelenmeye çalışılacaktır. Fransa'da Atatürk Türkiye'si üzerine yayınlanan çok sayıda eser bulunmakla birlikte, bu

10 Louis Bazin, "Mustafa Kemal Atatürk et la turcologie française", *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Paris, Association pour le développement des études turques, 1981, s.17-21.

11 A.g.m., s.21.

çalışmamızda 1923-1938 arasında Türkiye’de görev almış veya Türkiye’yi yakından tanıyan Fransız devlet adamlarının, gazetecilerinin, Türkiye uzmanlarının ve gezginlerinin genellikle Atatürk döneminde yayınlanmış eserlerinden ve çalışmalarından yararlanılarak Türk çağdaşlaşma devriminin “toplumsal” yönü, özellikle devrime tanıklık etmiş ve zaman kaybetmeksizin bir İslam ülkesindeki bu önemli değişimi uygar dünyaya tanıtmayı amaçlayan Fransız gözlemcilerinin bakış açıları ve değerlendirmeleri ile ele alınacaktır. Araştırmamızda, Atatürk’ün çağdaşı Fransız aydınlarının O’nun eserinde en ilginç buldukları noktalar vurgulanmaya çalışılacaktır.

I. ŞAPKA DEVRİMİ VE GİYİM-KUŞAMIN ÇAĞDAŞLAŞMASI

Ulu önder, 29 Ekim 1923’de Fransız gazeteci Maurice Pernot’ya şöyle bir açıklama yapıyordu: “....Memleketler muhtelifdir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır. Osmanlı İmparatorluğu’nun sukutu, garbe karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hatâ idi, bunu tekrar etmiyeceğiz... Türklerin asırlardan beri takibettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük... Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz... Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle işkâl edildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür...”¹²

Atatürk’ün Cumhuriyet’in ilan edildiği gün vermiş olduğu bu demeç, O’nun Türk ulusunun ilerlemesi, gelişmesi, çağdaşlaşması için seçtiği yolda yürümekteki kararlılığının yanı sıra Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçme arzusunun açık bir anlatımıdır; aynı zamanda çağdaşlaşma hareketinin henüz başlarında devrimini ilgiyle izleyen Batı dünyasına verilen oldukça anlamlı bir mesajdır.

Türkiye’de görev yapan ve O’nun Batı uygarlığına geçme arzusu- nu etap etap nasıl gerçekleştirdiğine tanık olan Fransız gözlemciler, yayınladıkları kitaplarla Batı kamuoyunun dikkatini kendi uygarlıklarını benimseyen Atatürk Türkiyesi üzerine çekmeyi amaçlıyorlardı. 1922-1928 arasında Türkiye’de “Le Temps” gazetesinin muhabiri olarak görev yapan Paul Gentizon, Mustafa Kemal’in önderliğinde Batı uygarlığından Avrupa’nın yüzyıllarca yaymaya çalıştığı felsefi ve bilimsel liberalizmin yanı sıra rasyonalizm (akılcılık) düşüncelerini alan ve dünyada bu uygarlığı benimseyen ilk İslam ülkesi olan Türkiye’de

¹² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.III, 4.B., Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s.90-91.

siyasal, sosyal, düşünsel (entelektüel), sanatsal ve ekonomik alanlarda "Eski Doğu"nun gittikçe terkedilerek yerini "Yeni Doğu"ya bırakışını Avrupa'nın göz ardı etmemesi gerektiği görüşündedir. Daha önce Batı'da Türk ulusunu ciddi bir atılım yapmaktan yoksun, gevşek, kaderci, uyusuk bir ulus olarak tanıtan bol miktarda kitabın yayınlandığından, ancak 1922-1928 arasında dünyada eşi, benzeri görülmemiş bir değişimi gerçekleştirerek kabuk değiştiren Türk ulusunun bu iddiaların geçersizliğini kanıtladığından söz eden Gentizon, 1929'da yayınlanan "Mustafa Kemal ou l'Orient en marche" (Mustafa Kemal veya Gelişen Doğu) adlı önemli yapıtıyla Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk ulusunun başlattığı atımlardan Batı dünyasının haberdar olmasını sağlıyordu¹³.

Kitabında özellikle şapka devrimine önemli bir yer ayıran Gentizon, "Başlıkların Çekişmesi" adını verdiği bölümde insanlar arasındaki ırk, din, siyasal görüş, meslek farkını su yüzüne çıkaran, İslam ülkelerinde ve özellikle Türkiye'de önemli bir konumu bulunan başlığın padişah sarklarından başlayarak II. Mahmut dönemine kadar geçirdiği evrimi özetliyor ve ilk kez Avrupai giyim-kuşamı Osmanlı Devleti'ne sokan, orduyu yine Batılı tarzda yeniden örgütleyen, din adamlarının dışında sark takılmasını yasaklayarak yerine fes zorunluluğu getiren II. Mahmut'un reformlarını gerçekleştirirken özellikle bağnaz (fanatik) çevrelerin direnişiyle karşı karşıya kalmasına karşın asla yılmadığını vurguluyordu¹⁴. Gazeteci-yazar, fes konusunda yaptığı araştırmalara dayanarak XVIII. yüzyıldan itibaren kullanılan ve Yunan başlığı olarak bilinen fesin esasında ismini Fas'ın Fes şehrinden aldığını, çünkü bu şehirde üretildiğini ve ilk kez Kuzey Afrikalılar (özellikle Berberiler) tarafından kullanılmaya başlandığını, bunun yanı sıra Akdeniz'de savaşan Berberi korsanların taktığı bu küçük takkenin yavaş yavaş tüm Doğu (Levant)'ya yayıldığını ve bu şekilde adalı Yunanlıların da Müslümanlar gibi bu başlığı benimsediklerini ortaya koyuyordu¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nda "resmi başlık" olarak kabul edilen "ilerleme düşüncesinin sembolü" fesin gerçekte sadece şehirliler ve Araplar tarafından kullanıldığını, bunun yanı sıra sadakat göstergesi olarak imparatorluğun Hıristiyan ve Musevi unsurları tarafından da benimsendiğine dikkat çeken Gentizon, başlangıçta "esin kaynağı Avrupa olan bir sosyal devrim programı" olarak algılanan ve dindar çevrelerin tepkisini çeken fesin yavaş yavaş tam tersi bir anlam kazanmaya başladığını ve sonuçta -daha önce sarkta olduğu gibi- gelenekçi, ulusal ve dinsel (sofu) anlayışın (zihniyetin) sembolü haline geldiğini, özellikle II. Abdülhamit döneminde din birliğinin, dayanışmasının simgesi olduğunu belirtiyordu. Ne var ki 1830'da fese karşı koyan dinsel

13 Paul Gentizon, *Mustapha Kemal ou l'Orient en marche*, Paris, Editions Bossard, 1929, s.VII-VIII.

14 A.g.e., s.107-113.

15 A.g.e., s.114.

bağnazlık 1925'de Mustafa Kemal'in cesur devrimi şapkaya karşı aynı tepkiyi gösteriyor ve de II. Mahmud döneminde ilerleme düşüncesinin sembolü olan fes, kaderin cilvesiyle, Mustafa Kemal döneminde gericilik anlayışının simgesi haline dönüşüyordu¹⁶.

Gentizon'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'yı örnek alarak yenileştirmeye çalışan ve yüzlerce yıllık peşin yargılarla çarpışmak zorunda kalan II. Mahmud şapkayı kabul ettiremezdi, çünkü böyle bir işe yeltenseydi bunu hayatıyla ödemek zorunda kalırdı. Dolayısıyla sarık ile şapka arasında bir "geçiş başlığı" olan fes, geleceği hazırlayarak Mustafa Kemal'in büyük yeniliğine olanak sağlamıştır. Bununla birlikte festen şapkaya geçerken 1908'de devreye giren kalpak, Jön Türkler tarafından padişaha bağımlılığın simgesi olan fesin yerine seçilen bu başlık, Kemalist hareketin başlangıcından itibaren yeni Türkiye'nin yöneticileri tarafından da benimsenmişti¹⁷.

Başlık sorununu İslam dini açısından da inceleyen gazeteci-yazar Gentizon, dinin Mekke yönünde kapalı başla secde edilmesini buyurduğunu ve namaz sırasında müminin alnının toprağa değmesini engellemek için Sünnilerde gerek sivil gerek askeri başlıkların kenarsız olduğunu, ancak Kurtuluş Savaşı sonrası güneşsiz kasket takan Türk ordusunun 1925 baharından itibaren "güneşlikli kasket" kullanmaya başladığını belirterek, bu önemli yeniliğin "Müslüman Türklerin önünde şapka takmaları için bundan böyle herhangi bir engel kalmadığı" anlamına geldiğini işaret ediyordu. Buna ilaveten Hazreti Muhammed'in "Güneşe karşı savaşacaksınız" sözünün Müslümanlarca yanlış yorumlandığını ve mecazi bir anlam taşıyan bu cümlenin "açık, dürüst, fedakârca çarpışmaya davet" anlamına geldiğini ileri süren Gentizon, halkın büyük bir bölümünce "farklı bir dinin simgesi" sayılan şapkayı kabul ettirmeye çalışmanın büyük cesaret işi olduğunu, son padişahlar döneminde bile şapka giyenlerin hapsedildiklerinin veya ağır cezalara çarptırıldıklarının unutulmaması gerektiğini, bunun yanı sıra özellikle son yıllarda şapka giyilmesi konusunda küçük bir entelektüel azınlığın örnek davranışlarına karşın çocukluğundan gelen ön yargılarla hâlâ şapkayla din arasında bağlantı kurmaya devam eden bir halka güneşlikli başlık şapkayı ancak bir kişinin kabul ettirebileceğini, O'nun da Bağımsızlık Savaşı'nın kahramanı Mustafa Kemal olduğunu belirtiyordu¹⁸.

16 A.g.e., s.115-118.

17 A.g.e., s.119.

18 A.g.e., s.119-123. Gentizon, 1924 Haziranı'nda Almanya'da öğrenim gören bir Türk öğrencinin İstanbul'da Berlin'den aldığı şapkayı giydiğini, Abdülhamit veya İttihat ve Terakki dönemlerinde olsa bu öğrencinin hapsedileceğini, ancak polis tarafından birkaç saat alıkoyulduktan sonra salıverildiğini, aynı yılın Ağustos ayında ise Adanalı bir doktorun gazeteler aracılığıyla şehir sakinlerine güneş çarpmasına karşı şapka takmalarını önerdiğini yazmaktadır. A.g.e., s.122.

Kitabında Mustafa Kemal'in 1925 Ağustos'u'nun sonlarında Kastamonu ve İnebolu'da şapka ve giyim-kuşam konusunda yaptığı konuşmalara da yer veren Gentizon, bu gezisinde şapka giyerek halkına örnek olan Ulu Önder'in bu devrimle ulaşmak istediği amacı şöyle özetliyordu: "Mustafa Kemal, bu reformla bir yandan Türk ulusunun yaşam biçiminden her türlü mistik (tasavvufi) inancı uzaklaştırmak, diğer yandan yurttaşlarının giysisini çağın gelişmelerine uygun duruma getirmek istiyordu. Buhar, elektrik, telefon, uçak, telsiz gibi uygarlığın bütün modern buluşlarını kabul eden Türk insanının aynı şekilde bu uygarlığın başlığını ve giyim-kuşamını da benimsemesi gerekmektedir..."¹⁹ Gentizon, halkın kendisine olan sevgisini tehlikeye sokmak pahasına da olsa böyle bir yeniliği gerçekleştirmek konusunda kararlı olan Mustafa Kemal'in gittiği her yerde duruma göre melon, fotr veya panama şapka giyerek büyük bir cesaret örneği verdiğini, Kastamonu ve İnebolu'dan sonra Bursa, Eskişehir ve Konya'ya giderek bir çeşit propaganda turnesine çıktığını vurguluyordu. Mustafa Kemal'in "Bundan böyle şapka giyeceğiz" parolasının tüm ülkede yankı uyandırdığını ve şapka kullanımının hemen hemen tüm Türkiye'de yaygınlaştığını belirten yazarın burada özellikle üzerinde durduğu bir nokta vardır: toplumun tümünün başından itibaren şapka takmaya zorlanmamış olması. Taktik nedenlerden ötürü kamuoyu yavaş yavaş bu yeniliğe hazırlanırken, bu reformun uygulanması belli bir zaman dilimi içinde birbiri ardına alınan çeşitli önlemlerle gerçekleşmiş, örneğin Mustafa Kemal'in Kastamonu gezisinden Ankara'ya dönüşünde Bakanlar Kurulu "sadece devlet memurlarını şapka giymeye zorunlu kılan" bir karar almıştı²⁰. Ancak seçkin Türk aydınlarının büyük çoğunluğunun Avrupa'da öğrenim gördükleri sırada satın aldıkları şapkaları tekrar kullanmak için acele ettiklerini gözlemleyen Gentizon, sonuçta özellikle şehirlerdeki aydın kitlenin öncülüğüyle başlayan bu hareketin köylere kadar yayıldığını ve şapka ile fes arasında başlayan savaşın en azından İstanbul'da şapkanın zaferiyle sonuçlandığını yazıyordu. Şapkanın Türk sosyal yaşamına girmesiyle birlikte nezaket kuralları da değişmiş, eskiden başı açık gezmenin ayıp sayıldığı Türkiye'de memurlar aynen Avrupa'da olduğu gibi iş yerlerinde başı açık çalışmaya başlamışlar, bunun da ötesinde Diyanet İşleri Başkanı'nın bütün müftülere gönderdiği bir genelgeyle müminler ibadetlerini başları açık veya kapalı bir şekilde yapmakta serbest bırakılmışlardı. Buna ilaveten TBMM'nin sonbahar toplantı döneminin açılışında, Meclis başkanının frak ve silindir şapkayla Meclis kürsüsüne çıkmasıyla, ilk kez bir Asya

19 A.g.e., s.124. Mustafa Kemal'in Kastamonu ve İnebolu konuşmaları için: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.218-227.

20 Gentizon, s.124-125. "Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine dair" Bakanlar Kurulu kararı 2 Eylül 1925'de alınmıştır. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1919-1938*, 2.B., Ankara, TTK, 1988, s.441.

ülkesinde parlamento Avrupa meclislerinin tören yöntemleriyle yönetilmişti²¹.

Fese karşı savaşın başında, devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmesine karşın halk istediği başlığı giymekte serbest bırakılırken, özellikle Akdeniz ve Avrupa ile temas halinde olan Batı vilayetlerinde ve büyük merkezlerde şapkadan yana bir hareket kitleler arasında yaygınlaşmaya başlamıştı. Bunun dışında savaş sonrası yaşanan ekonomik krizden ötürü pahalı bir başlık olan şapka, gelir düzeyi düşük kimselerin yanı sıra güneşlikli başlık giymeyi günah sayan tutucu çevrelerin ve Ankara'daki yöneticilerin bazı siyasi düşmanlarının direnişiyle karşılaşılıyordu. Bu olumsuzluklara karşın toplumun değişik katmanlarında şapka lehine yaygınlaşan bir hareketin sonucu olarak, Konya Milletvekili Refik Bey'in 16 Kasım'da Meclis'e sunduğu "uygarlık başlığı şapkanın bütün Türk yurttaşları tarafından giyilmesini zorunlu kılan" yasa tasarısı, Kurtuluş Savaşı kahramanlarından (İzmir'i kurtaran birliklerin komutanı) Nureddin Paşa'nın yasanın kişisel özgürlükleri ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıkmasına karşın Meclis'te oy birliğiyle onaylanıyordu²².

Şapka yasının kabulü ve yürürlüğe girmesiyle birlikte yasanın uygulanması için gereken önlemlerin de alındığına değinen gazeteci-yazar Gentizon, şapka devrimine karşı Erzurum, Sivas, Maraş, Rize gibi Doğu vilayetlerinde olayların çıkmasına neden olarak bu yörelerin Anadolu'nun en geri kalmış bölgeleri olmasını gösteriyor, buna bağlı olarak ayaklanma yörelerinde manevi ve entelektüel olgunluktan yoksun olan halkın bağnazlığının, boş inançlara (hurafelere) olan bağlılığının bazı çıkar çevrelerinin işine yaradığını, dolayısıyla çıkarları gereği şeyhlerin, dervişlerin, hocaların, büyücülerin, falcıların Cumhuriyet'in gerçekleştirdiği yeniliklere karşı çıkmalarının doğal olduğunu savunuyordu. Bu bağnazlara göre en büyük yıkım, Hıristiyan ve Batılı ulusların kurumlarını ve âdetlerini kabul etmekte ve bu çevreler, uzun süredir "Cumhuriyet rejiminin tek amacının Türk ulusunu imansız bir topluluğa dönüştürmek olduğu" düşüncesini yavaş yavaş, sinsice topluma aşılama çalışıyorlardı; Şapka Yasası'nın kabulü ise bardağı taşıran son damla oldu. Ne var ki daha önce Şeyh Sait ayaklanmasında deneyim kazanan Ankaralı yöneticilerin zamanında aldıkları etkili önlemlerle olaylar başında önlendi ve böylece ülke büyük bir tehlikeden kurtulmuş oldu. Hükümet tarafından zaman kaybetmeksizin alınan bu önlemler sayesinde, ayaklanma bölgesinde hemen sıkıyönetimin ilan edilmesi, İstiklal Mahkemeleri'nin çalış-

21 Gentizon, s.125-130.

22 A.g.e., s.131-133. Şapka giyilmesi hakkında yasa 25 Kasım 1925'te TBMM'de kabul edilmiş, 28 Kasım 1925'de ise yürürlüğe girmişti. Kocatürk, s.448.

maya başlaması ile “genel bir bağnazlık patlaması tehlikesi” ustalıkla önlenmiş oldu²³.

İşte bu gözlemlerin sahibi gazeteci-yazar Gentizon, olayların gelişimine tanıklık etmiş olmanın kendisine kazandırdığı tarafsızlıkla bir yandan şapka devrimiyle ortaya çıkan büyük heyecanın yavaş yavaş yatıştığını ve Türkiye’de artık bu uygar başlığı giymeyen hiçbir Türk’ün kalmadığını işaret ederken, diğer yandan Müslümanlar tarafından şapka giyilmesinin öneminin Batılılarca pek iyi anlaşılmasından endişe duyduğunu söylemeden edemiyordu. Gentizon’a göre Mustafa Kemal’in bu Batı başlığını giymeye başlamasına kadar Doğu, müminler (Müslümanlar) ve imansızlar (Hıristiyanlar) olarak iki düşman kampa bölünmüş durumdaydı ve her iki kesim giydikleri başlıklarla ayırdediliyordu. Ancak bu ayrımı ortadan kaldıran şapka pek yakında bu insanların gözünde bir barış, uzlaşma simgesi olacaktı. Ayrıca Türkiye’de yayılan bu yeni atmosfer, çevrelerinde kendi görünümünde insanları gören Avrupalıların Türklerle olan ilişkilerini daha samimileştiriyordu. Şapkayla birlikte İslam toplumunda düşünce özgürlüğü yerleşiyor, akılcılık galip geliyor, özgürleşmiş insan vicdanı haklarını geri almaya başlıyor ve Türkler ilk kez dünya vatandaşı konumuna geliyorlardı²⁴.

Yeni Türkiye üzerine yazdığı temel kaynak niteliğindeki kitabında Paul Gentizon önemli bir başka noktayı şöyle dile getiriyordu: “Mustafa Kemal’in Kastamonu söylevinde ‘uygar halkların giyim-kuşamının benimsenmesi’ emrini vermesinden itibaren Türk toplumunun görünümü birkaç ay içinde kökten değişmişti. Çünkü bu reform yalnız fesin yerini şapkanın almasını değil, tüm ulusun giyim-kuşamını hedefliyordu...” Mustafa Kemal’le II. Mahmud’u bu konuda karşılaştıran gazeteci-yazar, Batı uygarlığının sadece dış görünüşle ilgili kısmını benimseyen II. Mahmud’un sosyal yaşamı, gelenek ve görenekleri hem Doğu’dan hem de Batı’dan esinlenen melez bir sistem üzerine oturtmaya çalıştığını, dolayısıyla Mustafa Kemal’in giyim-kuşam reformuna kadar eski ve yeni Türkiye arasındaki çatışmanın garip ve gülünç kılıklarla kendisini gösterdiğini, halbuki yeni Türkiye’de şalvardan, uzun erkek elbisesinden, sarıktan, festen vazgeçildiğini ve Türkiye’nin Fransız Devrimi ve imparatorluk savaşları sonrası Batı toplumlarının büründüğü görünümü aldığını, böylece insan aklının tüm boş inançları yıktığını özenle vurguluyordu²⁵.

23 Gentizon, s.133-137.

24 A.g.e., s.137-138.

25 A.g.e., s.158-161. Bu konuda Falih Rıfkı Atay şöyle yazıyordu: “Şapka, Kemalizm’i Osmanlı ıslahat hareketlerinden tavizci ve muvazaacı olmamak karakteri ile ayırır. Mustafa Kemal Deniz kızı masalına inanmıyordu. Ya balık, ya insan vardır. Mustafa Kemal geri bir memlekette medeniyet meselesi halledilmedikçe hiçbir meselenin halledilemeyeceğini biliyordu. Şarklı-garpliye inanmıyordu. Ya şark ya garp vardır. Garp medeniyetinin temeli hür tefekkürdür. Şapka bir başlık taklidi değil, tefekkür inkılabının bir sembolü idi.” Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1980, s.435.

Türkiye’de görev yaptığı sürede Türk toplumsal yaşamının çağdaşlaşmasına tanık olan Gentizon, kitabında şapka devrimini böylesine ayrıntılı inceleyerek Türk insanını gerek görünümüyle gerek düşünce biçimiyle özgürleştiren, çağdaşlaştıran bu büyük değişime verdiği önemi göstermiş oluyordu. Onun gibi Türkiye’yi oldukça iyi tanıyan, Türkiye üzerine çeşitli kitapları bulunan bir başka gazeteci-yazar Berthe Gaulis acaba bu önemli devrim hakkında ne düşünüyor-du?

Türkiye’yi ve Mustafa Kemal’i yakından tanıyan, Kurtuluş Savaşı sırasında ve 1927 yılında Türkiye’de bulunan Berthe Gaulis²⁶, 1931 yılında yayınlanan “La Question turque” (Türk Sorunu) adlı yapıtında 1927 Nisanı’nda Ankara’da yaşadıklarından ve gözlemlediklerinden hareket ederek bazı değerlendirmeler yapıyordu. Yazara göre fesin, sarığın ve kalpağın ortadan kalkmasından ötürü Avrupa’nın duyduğu “öfke” Ankara’yı çok eğlendiriyordu. Bununla birlikte, Türkiye’de herkes, “Şapka hakkında ne düşünüyorsunuz, yeni görünümümüzü nasıl buluyorsunuz?” sorusunu sorarak yabancıların değerlendirmelerini öğrenmeye çalışıyordu. “Ya siz şapka hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusunu sorarak Türk halkının bu devrime ilişkin gerçek düşüncelerini öğrenmeye çalışan B. Gaulis ise, eskiden her sabah sarığını başına dolarken zaman kaybettiğini itiraf eden bir yaşlı köylüden şu cevabı alıyordu: “Ben şapkayı tercih ederim.” Altınını Ziraat Bankası’na yatırmaya gelen bu yaşlı Türk köylüsünün yanıtı karşısında banka müdürü şöyle devam ediyordu: “Gördüğünüz gibi yaşlılar bile artık geçmiş için gözyaşı dökmüyorlar. Doğu’da her yerde rüzgâr Avrupa’ya doğru esiyor. Asya Batılılaşmak istiyor.” Bunun yanı sıra Türklerin yeni görünümüleriyle Avrupalı ve Amerikalılardan ayırdedilmedikleri Ankara’da pekçok kişinin “şapka sorununun dinle karıştırılmaması gerektiği” görüşünde olduğunu vurgulayan B. Gaulis, ramazan sırasında Ankaralı üst düzey yöneticilerin eşlerinin oruç tutmayı ihmal etmediklerini, topların susmadığını, camilerin ışıklarının bütün görkemiyle yanmaya devam ettiğini, sonuçta dinsel görüşlerin modernleşmesine karşın dinin asla ölmediğini ve yeni görünümüyle Müslüman dininin daha çok güç ve etki kazandığını belirtmeden geçemiyordu²⁷.

Bir başka gazeteci-yazar Maurice Pernot ise Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Türkiye’ye yaptığı geziden yola çıkarak yazdığı “L’inquiétude de l’Orient. En Asie musulmane” (Doğu’nun Kaygısı. Müslüman Asya’da) adlı anı-gezi türündeki yapıtında, Türk halkının düşünce ve dav-

26 B. - G. Gaulis’in Türkiye üzerine yazdığı kitaplar şunlardır: *Le Nationalisme turc* (1921); *Angora, Constantinople, Londres* (1922); *La Nouvelle Turquie* (1924); *La Question turque* (1931).

27 B. - G. Gaulis, *La Question turque*, Paris, Ed. Berger-Levrault, 1931, s.348-350.

ranışında iki gerçeğin, “Mustafa Kemal Paşa için hiçbir şeyin imkânsız olmadığı ve Gazi'nin yaptığı herşeyin iyi olduğu” inancının egemen olduğuna dikkat çekiyor, buradan hareketle Ankara'da bulunduğu 1925 sonbaharında Mustafa Kemal'in direktiflerine uyarak Türk ulusunun kısa bir sürede geleneksel giysisini terkettiğini ve yerine uygar insanın şapka ve giyim-kuşamını tercih ettiğini belirtiyordu. Bunun yanı sıra, Pernot, gerek almış olduğu terbiye gerekse dini gereği başı açık dolaşmayan bir halka şapkasını çıkartarak selam vermeyi, kapalı yerlerde başı açık dolaşmayı kabul ettiren Gazi Mustafa Kemal için Türk toplumunun yapmış olduğu fedakârlığı Avrupa kamuoyunun dikkatine sunuyordu²⁸.

Şapka devriminin gerçekleştiği yıllarda Türkiye'de bulunan ve bu önemli sosyal değişime sıcağı sıcağına tanıklık eden gazeteci-yazarların eserlerinin dışında Marguerite Bourgoïn, Camille Mauclair gibi bazı Fransız gezginlerinin daha sonraki yıllarda yayınlanan anı-gezi türündeki kitapları bir yandan çağdaş giyim-kuşamın Türk toplumunca devrimden yaklaşık on yıl sonra ne denli benimsendiğini göstermesi açısından, diğer yandan Atatürk devrimlerine hiçbir resmi görevi bulunmayan sade Batıların bakış açılarını yansıtmaları bakımından önem kazanmaktadır. Fransız kadın gezgin Marguerite Bourgoïn, salt Türkiye hakkındaki ön yargılara cevap verebilmek amacıyla çıktığı Türkiye gezisinin sonunda 1936'da yayınlanan “La Turquie d'Atatürk” (Atatürk Türkiyesi) adlı kitabında, aynen gazeteci-yazar Paul Gentizon gibi şapka devrimine, şapka-fes çatışmasına önemli bir yer ayırmıştır. İstanbul'da Galata sokaklarında karşılaştığı kadın ve erkeklerin Paris'in zengin semtlerinde oturan hemcinslerinden ayırdedilemeyeceğini iddia eden Bourgoïn, köprüdeki genel görünüme ise tek tük bazı kara çarşafli kadının dışında İngiliz tipi kirlî, yağlı, gri kasketlerin egemen olduğunu, fesin ise kırmızı renginden ötürü daha neşeli olduğunu, ne var ki bu başlığın ortadan kalkması için bazı kafaların kesilmesi gerektiğini belirtiyordu. M. Bourgoïn'ın bu gözlemlerine karşın yeni başlık hakkında düşüncelerini sorduğu kişiler hiç de onun gibi olumsuz düşünmüyordu. Örneğin bir levanten²⁹ din ve ırk farkının göstergesi, bağnazlık nedeni fesin kaldırılmasına son derece olumlu bakan, bir Türk aydını Sıtkı Şükrü başlık değişikliğinin Türkler için dinsel değil toplumsal bir sorun olduğunu, çünkü her alanda ve yaşamın her döneminde görünüşün, giyimün bir düşünüş biçimini (zihniyeti), bir dizi kavramı temsil ettiğini öne sürüyordu³⁰.

Kitabında fesin hangi düşünce biçiminin simgesi olduğunu araştıran Marguerite Bourgoïn, bunun için sarıktan fese, festen şapkaya geçişin ta-

28 Maurice Pernot, *L'Inquiétude de l'Orient. En Asie musulmane*, Paris, Librairie Hachette, 1927, s.174-176.

29 Levanten, Doğu'da doğan, Doğu'da yaşayan Batılılara verilen addır.

30 Marguerite Bourgoïn, *La Turquie d'Atatürk*, Paris, Eugène Rey, 1936, s.51-54.

rihçesini anlatarak bu sorunun cevabını bulmaya çalışmıştır. Yüzyıl öncesi- nin “devrimci başlığı” fesin “gerici başlığı” haline dönüştüğünü itiraf eden yazar, ülkesini yabancı güçlerden kurtarmış olan Türk kahramanı Mustafa Kemal’in bu kez kendisini ülkesinin geleneklerinden ve peşin yargılarından kurtararak yabancıların töre ve ön yargılarını temsil eden giysileri Türkiye’ye kabul ettirmeye çalıştığını savunuyordu. Fransız gezgin Bourgoïn’a göre Mustafa Kemal’in Türk erkeklerine ideal giyim olarak tanıttığı Batılı giysiler hiç de rahat değildi: örneğin sıkın ayakkabılar, şişen ayaklar, eğilip kalkması güç pantolonlar, gömlekler vs. Üstelik erkeklerin de kadınlar gibi istediklerini giymekte özgür olmaları gerekiyordu. Ne var ki çağdaş giyim-kuşam hakkındaki bu olumsuz düşüncelerinden ötürü Türk dostları tarafından eleştirildiğini ve reformu anlamamakla suçlandığını da gizlemeyen Bourgoïn’ın Batılı giyim-kuşamın Türk insanına benimsetilmeye çalışılmasına karşı çıkışının temel nedeni ise, hangi uygarlığa ait olursa olsun insanların aynı tarzda giyinmeye zorlanmaları ve “giysi köleliği” olarak adlandırdığı bu hareketle birlikte kafalarda peşin yargıların yerleşmesinden endişe etmesiydi³¹.

Eserinde, ayrıca, Mustafa Kemal’in halkın çoğunluğunun sevgisini kazanmış olmasına karşın şapka devrimi sırasında bazı çevrelerin direnişle karşılaştığını vurgulayan Bourgoïn, ayaklanmaları kışkırtan din- dar ve sarklı çevrelerin Cumhuriyet rejiminin temsilcilerine saldırmalarına neden olarak “çirkin ve rahatsız yeni kıyafetleri” değil, gittikçe Hıristiyan Batılılara, yani gâvurlara benzemelerinden duydukları rahatsızlığı gösteriyordu. Ayaklanmalara karşı alınan önlemleri ise yazar şöyle değerlendiriyordu: “Olaylar hızlı bir şekilde bastırıldı ve maalesef İstiklal Mahkemeleri’nin devreye girmesi gerekti. Böylece imansızlara karşı üstünlüklerinin somut göstergesi olan bir başlığı ortadan kaldıran rejime karşı ayaklananlar ölüm veya kürek cezasına çarptırıldılar.” Fransız gezgin sonuç olarak Avrupalı giyim insanları düşünüş biçimini değiştirdiğine, evrenselliğinin ise halkları birbirine yaklaştırdığına inanmadığını söylemekle birlikte, yine de Mustafa Kemal’in ülkesinin duraganlığının nedenlerini herkesten iyi bildiğini, Türkiye için ölüm anlamına gelen kaderciliğe karşı halkının baş kaldırmasını sağladığını, bunun da ötesinde ülkesini kalkındırmak, yenileştirmek için çeşitli çarelere başvurduğunu, fesin kaldırılmasının ise bunlardan biri olduğunu ve şayet Atatürk Batılı giysilerin giyilmesini hâlâ bir çare olarak görüyorsa kendisinin de bunu sevinçle karşılayacağını belirtmekte sakınca görmüyordu³².

Marguerite Bourgoïn gibi bir gezgin olan Camille Mauclair, 1930’lu yılların sonlarına doğru Filistin, Suriye ve Türkiye’ye yaptığı gezi so-

31 A.g.e., s.60-64.

32 A.g.e., s.64-66.

nunda yazdığı kitapta İzmir ve İstanbul'daki gözlemlerinden hareket ederek Atatürk Türkiye'sinin yeni görünümünü değerlendiriyordu. Şöyle ki, İzmir'i gezerken tek bir fes görememenin üzüntüsüyle kaleme aldığı satırlarda yazar, fesin yerini şapkanın almasını oldukça alaycı ve aşağılayıcı bir dille "Çar buyruğu" olarak değerlendiriyor, yine aynı yaklaşımla "sararmış gömleklili, tiftimiş pantolonlu, eski ayakkabılı pis, donuk kalabalık" olarak nitelediği Türk halkının yeni görüntüsünü ise "tek düze çirkinlik, Türk sefaleti" olarak adlandırıyor. Camille Maclair'e göre Atatürk Türkiye'sinde giyim-kuşam değişikliği, "Doğulu insanları Bolşevik mahkûmlarının, devlet fabrikası işçilerinin ve uşakların gülünç kılığına sokmak için" yapılmıştı. Bununla birlikte "Ankara'nın diktatörü" olarak adlandırdığı Atatürk'ün üstün niteliklerini yadsımayan yazar, bir yandan O'nu "müthiş bir komutan, dürüst bir hasım, büyük bir diplomat, büyük bir yurtsever ve yenilikçi düşüncelere sahip bir insan" olarak nitelendirirken diğer yandan şu soruyu sormayı ihmal etmiyordu: "O, Doğu'yu büyük bir acelelilikle Batılılaştırırken acaba gerçekten kitlelerin bin yıllık düşünce biçimini değiştirebilmiş midir?"³³

Görüldüğü gibi Türkiye'de görev almış gazetecilerin tam tersine Türk sosyal yaşamını çağdaşlaştırmaya, Türk insanını dış görünüşüyle, kafa yapısıyla özgürleştirmeye yönelik bir hareket iki kadın Fransız gezgin tarafından oldukça hissi ve taraflı bir şekilde değerlendirilmiştir. Söz konusu iki kitapta göze çarpan ortak bir diğer nokta ise, Atatürk'ün şapka devrimiyle ulaşmak istediği gerçek amacın anlaşılabilir veya yanlış anlaşılabilir olmasıdır. Temel hedefi "Türkiye"yi çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak, hatta onu bile aşmasını sağlamak" olan Atatürk'ün şapka ve giyim-kuşam devrimini tanıtmak üzere gittiği İnebolu'da halka hitaben söylediği şu sözler, O'nun bu ideale ulaşmak için gerekli gördüğü temel aracın "kafanın, düşünce biçiminin değişmesi" olduğunu halka açıkça söyleyerek onu bu düşünceye ortak etmek arzusunun önemli bir kanıtıdır: "...Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir... Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir..."³⁴

Ancak şapka devriminin amacını gerçekten iyi kavramış Fransız gazetecilerinin, diplomatlarının, devlet adamlarının bulunduğu ve bu aydınların olumsuz düşünelere oranla çoğunlukta olduklarını vurgula-

33 Camille Maclair, *De Jérusalem à Istanbul*, Paris, Ed. Bernard Grasset, 1939, s.172-173.

34 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.220.

makta yarar vardır. Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'nde ve Ceza-yir Genel Valiliği'nde üst düzey görevler almış olan Fransız devlet adamı, gazeteci-yazar Jean Méliá, "Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie" (Mustafa Kemal veya Türkiye'nin Yenileşmesi) adlı kitabında şapka devrimine ayrı bir bölüm ayırarak özellikle bu uygarlık simgesinin dinle olan bağlantısını irdelemeye çalışıyordu. Atatürk Türkiye'sinde kısa sürede pekçok yeniliğin herhangi bir zorlama olmaksızın benimsenmesine karşın sadece şapkanın şiddetli tartışmalara, olaylara ve ayaklanmalara neden olduğunu işaret ederek özellikle hilafetin kaldırılmasıyla gündeme gelen din sorununun bu işe karıştığını, esasında dini gösteren bir dış görünüş işareti olan, sembolik değere sahip fesin sadece kenarı ve güneşliği olmadığı için başı kapalı ibadet eden Müslümanlara secde ederken hareket esnekliği sağladığını, buna karşı secde etmeyi engellemesi nedeniyle şapkanın dine zarar veren bir eşya olarak algılanmasının mümkün olabildiğini, ancak Müslüman dininde ve Kuran'da ne şapka takılmasını yasaklayan ne de fesi zorunlu kılan hiçbir şeyin bulunmadığını belirtiyordu³⁵.

Türkiye'yi bütün anlam ve görünüşüyle çağdaş bir ülke haline getirip, Türk ulusunun uygarlık ailesi içinde kendisine yaraşan yeri almasını temel amaç edinen Atatürk'ün bu ideale ulaşmak için öngördüğü araç ise Jean Méliá tarafından Batı kamuoyuna şöyle yansıtılıyordu: "Mustafa Kemal, Türkiye'nin modernleşmesi için, yani diğer uluslarla rekabet edebilmesi için kafaların (zihniyetin) değişmesini istiyor; bundan dolayı O, eski alışkanlıklara, geleneklere savaş açmaktan çekinmiyor..."³⁶ Jean Méliá'nın bu gerçekçi değerlendirmesine paralel bir yaklaşıma eski Fransız başbakanlarından Edouard Herriot'nun "Orient" (Doğu) adlı anı-gezi türündeki eserinde rastlanmaktadır. Şöyle ki, II. Mahmud döneminde yenilikçi eğilimlerin simgesi sayılan, zamanla padişahın uyrukları için birlik ve beraberlik işareti haline gelen fesin kaldırılması karşısında Sivas, Erzurum, Rize'de ayaklanmaların çıkmasına karşın bunlar bastırılmış ve bir kez daha yeni Türkiye Avrupa'ya katılmak arzusunun Batı gelenek ve göreneklerini benimseyerek göstermiştir³⁷.

35 Jean Méliá, *Mustapha-Kémal ou la rénovation de la Turquie*, Paris, Bibliothèque Charpentier, 1929, s.87-89.

36 A.g.e., s.89.

37 Edouard Herriot, *Orient*, Paris, Librairie Hachette, 1934, s.103-105. Herriot, 1933'de Paris'te verdiği konferansta ise milliyetçi yurtsever Mustafa Kemal'in Müslüman Türklerle Hıristiyan Türklerin arasında bir dış görünüş farkının bulunmasını istemediğini, simgesel bir devrim olan şapka devriminin, bu çerçevede değerlendirildiğinde, esasında çok önemli ve gerekli bir köklü değişiklik olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Edouard Herriot, "De la vieille à la nouvelle Turquie", *La Turquie Kémaliste*, No.1 (Juin 1934), s.26. Herriot, gerek bu konferansta gerekse "Orient" isimli kitabında şapka devrimiyle ilgili olarak Paul Gentizon'un "La Turquie ou l'Orient en marche" adlı yapıtını başvuru kaynağı olarak göstermiştir. A.g.m., s.25; Herriot, *Orient*, s.103.

Edouard Herriot'nun, başbakanlığı sırasında, 1925 yılında, Türk rönesansına tanıklık etmesi ve I. Dünya Savaşı sırasında bozulan Türk-Fransız dostluk ilişkilerini yeniden canlandırması amacıyla Türkiye'ye büyükelçi olarak atadığı Albert Sarraut³⁸, şapka devriminin önemli bir görgü tanığı olarak düşünce ve gözlemlerini şöyle dile getiriyordu:

"Bir başlığın yerini bir diğerinin alması yüzeysel düşünen gözlemcilere önemsiz bir olay gibi gözükebilir... Ancak Türkiye'de fesin ortadan kaldırılmasıyla çağdaş uygarlığın liberal anlayışına karşı çıkan bir simge yok edilmiştir... Fes, eski Osmanlıların katı despotizminin, her türlü ilerlemeye, gelişmeye kararlı bir şekilde tepki koyma düşüncesinin, şerefli bir şekilde elde ettiği bağımsızlığının sağlam ve sarsılmaz havasında keyiflenmek isteyen bir ulusun yenileşme arzularına karşı koymanın sembolüydü.

"İşte aniden bu sembolü ortadan kaldırmaya karar veren Gazi Mustafa Kemal'in Kastamonu'da halka hitaben yaptığı konuşmayla birlikte, O'nun bir göz kırpmasıyla, ülkede bir baştan bir başa -aynen beyin mekanizmasını felç eden kurşun bir takdeden kurtulurcasına- fes kafalardan çıkartılmıştır.

"Ben, şahsen, gerek İstanbul gerekse Ankara'da böylesine etkileyici bir olaya, tüm bir ulusun bu kölelik işaretini nasıl terkettiğine tanıklık ettim.

"Bununla birlikte şapka devrimi, yeni rejime (Cumhuriyet'e) yönelik komploları kıskırtmaya devam eden asilerle, eski rejim savunucularıyla ve bazı dik kafalılarla da karşılaştı. Ancak yeni rejimin kendini savunması gerekiyordu; bunu da kesinlikle yaptı..."³⁹

Görüldüğü gibi Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'daki ilk resmi temsilcisi Büyükelçi Albert Sarraut, bizzat olayların içinde yaşayan bir kişi olarak Türk ulusunun, Mustafa Kemal'in önderliğinde, çağdaşlaşma, yenileşme çabasını gayet iyi kavramıştı. Bunun yanı sıra bazı Fransız gezginlerinin tamamen yanlış yorumladıkları önemli bir noktayı, "Şapka devrimi sırasında Doğu illerinde çıkan ayaklanmalar", konusunu son derece gerçekçi bir şekilde değerlendirmişti. Çünkü o, şapka devrimi sırasında Doğu illerinde çıkan ayaklanmaların esasında şapkaya karşı değil, tamamen yeni kurulan Cumhuriyet'i yıkmaya yönelik hareketler olduğunu, bu nedenle her devlet gibi genç Türkiye'nin de Cumhuriyet rejimini korumak istemesinin ve bu amaç doğrultusunda önlemler almasının son derece doğal ve kaçınılmaz olduğunu farkedebilmişti.

38 Albert Sarraut, *Mon Ambassade en Turquie*, Paris, 1953, s.7-8.

39 A.g.e., s.14-16.

Fransa'nın 1928-1933 yılları arasındaki Ankara Büyükelçisi Comte Charles de Chambrun ise⁴⁰, 1939'da yayınlanan "Atatürk et la Turquie nouvelle" (Atatürk ve Yeni Türkiye) adlı kitabında Mustafa Kemal'in şapka konusundaki kararlılığını ve duyarlılığını ele alıyordu. Türkiye'de dinsel geleneklerle çağdaştırılmaya çalışılan fes sorununun, Rusları sakallarını ve elbiselerinin eteklerini kesmek zorunda bırakan Pierre le Grand'ın yöntemleriyle, korkusuzca çözümlendiğini, bu konuda çok fazla inatçılık edenlerin ise haksız olduklarını ve gerçekte II. Mahmud'un sarıklılara fesi kabul ettirirken karşılaştığı güçlüklerle Mustafa Kemal'in de fesi kaldırırken karşı karşıya kaldığını dile getiriyordu⁴¹. Buna ilaveten, Ankara'da görev yaptığı sürede Mustafa Kemal'i yakından tanıma olanağı elde eden Fransız büyükelçisi, O'nun bu devrime verdiği önemi bir anısıyla açıklamaya çalışıyordu. Şöyle ki, hükümet ve yabancı ülke temsilcilerinin katıldığı bir Cumhuriyet Bayramı yemeğinde Fransız Büyükelçisi Comte Charles de Chambrun'le aynı masaya oturan ve uzun uzun Fransızca sohbet eden Mustafa Kemal, o akşam Montesquieu'nün "Ulusunda büyük değişiklikler yapmak isteyen bir prensin, yasalarla kurulanları yasalarla düzeltmesi (iyileştirmesi), davranışlarla düzenlenenleri ise yine davranışlarla değiştirmesi gerekmektedir" yolundaki öğretisini uygulamaya koyarak el çabukluğu ile Mısır büyükelçisinin başından fesini çıkartmış ve tüm yabancı misafirlerin gözü önünde fes, gümüş bir tepsi içinde bir garson tarafından salondan çıkarılmıştı⁴².

Fransızların yeni Türkiye'deki kıyafet değişikliğine bakış açıları için genel bir sonucu burada belirtmek gerekirse, ileride pekçok Fransızın başvuru kaynağı olarak kitabından yararlanacağı Fransız gazeteci-yazar Gentizon'un da belirttiği gibi Mustafa Kemal öyle bir eser ortaya koymuştur ki, gerçekten onun değerini, önemini kavramış sağduyulu hiçbir Avrupalı'nın onaylamaması mümkün değildir. Şapka devrimini gerçekleştirirken halkın kendisine olan sevgisini ve desteğini kaybetme tehlikesini de göze alan Mustafa Kemal, Avrupa uygarlığının başlığını on milyon Müslümanın giymesini sağlayarak küçümsenemeyecek bir manevi cesaret örneği göstermiştir⁴³.

II. KADININ ÖZGÜRLEŞMESİ

Türk insanını çağdaştırmayı, dolayısıyla özgürleştirmeyi ilke edinen Büyük Atatürk, giyim-kuşamda yapmayı tasarladığı değişiklikleri halka anlatmak ve de onun görüşlerini almak amacıyla çıktığı Kastamonu

40 Comte Charles de Chambrun, *Atatürk et la Turquie nouvelle*, Paris, Fernand Sorlot, 1939, s.28, 40.

41 A.g.e., s.30-31.

42 A.g.e., s.31-32.

43 Gentizon, s.138.

gezisinde 30.8.1925'de halka hitaben yaptığı konuşmada, bir ulusun uygarlık yolunda ilerlemesinin ancak kadınıyla, erkeğiyle birlikte gelişmesine bağlı olduğunu, dolayısıyla kadınlar toprağa zincirle bağlı kaldıkça bu ilerlemenin sağlanamayacağını, bunun yanı sıra Türk kadınının dış görünümüyle, giyimiyle, davranışlarıyla uygar olduğunu göstermesi gerektiğini açıkça söylemişti⁴⁴. Bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi büyük düşünce adamı Atatürk, toplumun yarısını oluşturan kadınların siyasal, sosyal, ekonomik ve bilimsel yaşamda etkin kılınmasıyla, erkekle eşit haklar elde etmesiyle devrimin amacına ulaşabileceği gerçeğini görmüştü. Yine O'nun aynı konuşmada bilimsel bir şekilde açıkladığı gibi, Osmanlı Devleti'nin son dönem reformcu yöneticilerinin toplumsal değişimi gerçekleştirme yönündeki iyi niyetli çabalarına karşın bu gerçeği görememiş olmaları, onların istedikleri sonucu elde edememelerinde etken olmuştu⁴⁵.

İşte Fransız devlet adamı, gazeteci-yazar Jean Méliá, Atatürk ve Türkiye'nin yenileşmesi üzerine yazdığı kitabında Türkiye'de kadına verilmek istenen ve verilen yeri oldukça ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Türkiye'de kadının evrimini zamanımızın en hızlı ve en dikkat çekici olgularından biri olarak değerlendiren Jean Méliá, istibdat dönemi padişahı II. Abdülhamid'in bile Türk kadınının bilgisizliğinin farkına vararak onun gerek iyi bir anne gerekse iyi bir eş olabilmesi için daha özenli bir eğitim almasından yana olduğunu, büyük Türk şairi Ziya Gökalp'in ise boşanmada, mirasta kadınlara eşitlik tanınmasını talep ederken, onun "ütopya" sayılan bu isteğinin ne inançlarının kurbanı olan halife-sultan tarafından ne de 1908'de Türkiye için yeni bir dünya (yaşam) vaadedilen -ne var ki iktidarın baştan çıkarıcı cazibesıyla bozulan- Jön Türkler tarafından gerçekleştirilemediğini, ancak bu düşüneye yine Türk kadınının kendisinin gerçeğe dönüştürdüğünü ve Mustafa Kemal'in desteğiyle geçmişin tüm peşin yargı ve engellerinden kurtulduğunu belirtiyordu⁴⁶. Türk kadını acaba bu savaşa nasıl girmiştir ve sonuçta nasıl başarmıştır. Bu sorunun cevabını Jean Méliá şöyle veriyordu: Türk kadınının aldığı sosyal ve entelektüel kültür onu önceden bu özgürlük savaşına hazırlamış, bunun yanı sıra bazı Müslüman ülkeleri bu konuda ona örnek olmuştu. Örneğin 1917'de Kazan'da toplanan ve Türkistan,

44 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.226-227.

45 Atatürk 30.8.1925 tarihli konuşmasında bu konuda şu sözleri söylemişti: "...Türk milleti çok büyük vakalarla ispat etti ki, müceddit ve inkılâpçı bir millettir. Son senelerden mukaddem de milletimiz teceddüt yolları üzerinde yürümeğe, içtimâî inkılâba teşebbüs etmemiş değildir. Fakat hakiki semereler görülemedi. Bunun sebebini araştırdınız mı? Bence sebep işe esasından, temelinden başlanmamış olmasıdır. Bu hususta açık söyleyelim. Bir heyeti içtimaiye, bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını terakki ettirelim. Diğerini mûsamaha edelim de, kitlenin heyeti umumiyesi mazharı terakki olabilsin?..." *A.g.e.*, s.226.

46 Méliá, s.94-95.

Kafkasya, Kırım, Sibiryaya ve Volga delegelerinin katıldığı Müslüman Kadınlar Kongresi'nde, 1922'de Bakü'de toplanan Transkafkasya Kadınlar Kongresi'nde ve 1923'de Tiran'da toplanan bir İslam kongresinde kadının evde erkekle aynı konuma getirilmesi, çokeşliliğin (poligami) yasaklanması, kızların küçük yaşta evlendirilmemesi, peçenin kaldırılması yönünde kararlar alınmıştı. Bunun yanı sıra İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'nin ilk Türk öğrencisi romancı-şair Halide Edip Adıvar, Türk kadınının özgürlüğünü kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Peçe ve hareme karşı tavır alan, ulusal birliğin ancak özgür kadınlarla sağlanacağını savunan Kurtuluş Savaşı'nın onbaşı Halide Edip Hanım, birinci Meclis'te tartışmalara katılarak, Müslüman kızkardeşlerine okumayı, yazmayı, hasta bakmayı öğreterek yeni Türkiye'de Türk kadınının nasıl olması gerektiğini göstermiş ve Müslüman kadınının ancak eğitimle özgürleşebileceğinin somut örneğini vermişti. Sonuçta hız kazanılmıştı; 1919'dan itibaren kadınlar Fen, Edebiyat ve Hukuk fakültelerine kabul edilmişler, 1929'da ise ilk Türk kadını İstanbul Barosu'na üye olabildiği⁴⁷.

Türk kadınının özgürlük savaşının esas olarak I. Dünya Savaşı sırasında başladığını iddia eden Jean Méliá, savaşa giden erkeklerin yerine Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi'nde, Maliye Bakanlığı'nda kadınların görev almasıyla birlikte kadının özgürleşmeye başladığını, yüzünü örten geleneksel peçenin yerini daha incisinin aldığını, daha hafif ve modern giysilere büründüğünü, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ise gerek cephe gerisinde gerekse cephede sırtında taşıyarak büyük bir fedakârlık ve bağlılık örneği oluşturduğunu hatırlatıyordu. Mustafa Kemal ise Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasında büyük katkısı bulunan Türk kadınını, özgürlüğünü vererek, eğiterek, erkekle aynı konuma gelmesini sağlayarak, peçeden, çarşaftan, kafesten kurtararak ödüllendiriyordu⁴⁸.

Kitabında Türk kadınının peçeden kurtuluş öyküsüne de yer veren yazar, Mustafa Kemal'in Ağustos 1925'de Kastamonu gezisinde "Türk kadınının ve erkeğinin birlikte ilerlemesi ve Türk kadınının uygar bir ulusa yakışır biçimde giyinmesi, davranması gerektiği" yönündeki konuşmasından sonra (hatta hemen ertesi gün) gittiği her yerde yüzü açık kadınlar tarafından karşılandığını, bundan dört ay sora ise O'nun Ankara'da yabancı elçiler onuruna verdiği ilk akşam yemeği sırasında Türk kadınlarının peçelerini çıkartarak önemli bir jest yaptıklarını dile getiriyordu⁴⁹.

47 A.g.e., s.95-101.

48 A.g.e., s.101-104.

49 A.g.e., s.104. Jean Méliá, Mustafa Kemal'in bu konuşmayı İnebolu'da yaptığını yazmıştır. Ancak Mustafa Kemal bu sözleri 30.8.1925'de Kastamonu'da söylemiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.226-227.

Peçe takmanın sadece Müslümanlara özgü olmadığını da vurgulayan Mélia, bu âdetin en eski çağlara dayandığını, eski Babil'de genç kızların ve evli kadınların asla peçesiz şokağa çıkmadıklarını, eski Roma'da bir bekâret sembolü olduğunu, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ise piskoposların rahibe olan bakireleri peçeli olarak takdis ettiklerini, bununla birlikte İslamiyet öncesi ve İslamın ilk dönemlerinde peçenin kullanılmadığını, Hazreti Muhammed'in peçe takma zorunluluğu koyup koymadığı konusunun ise çok tartışıldığını, ancak İslam hukukçu ve yorumcularının Kuran'ın XXIV. suresi, 31. ayetine dayanarak bu zorunluluğun bulunduğunu iddia ettiklerini bildiriyordu. Ne var ki Türk kadını kendi arzusuyla çok kısa bir zamanda peçeden kurtulmuş ve bu eski âdetin terkedilmesi Trabzon'un dışında bütün yörelerde hemen benimsenmişti. Bunun yanı sıra yabancı bir erkekle dansetmesi, sahneye çıkması, erkeğin yanında seyahat etmesi veya gösteri izlemesi bile yasaklanmış bulunan Türk kadını, 1923-1924 yıllarında bu alanlarda da özgürlüğünü kazanmıştı. Ancak, sosyal yaşamda esaret zincirlerinden kurtulmaya başlayan kadınlar, siyasal alanda erkekle eşit konuma biraz daha güçlkle ulaşabilecektir⁵⁰.

İşte yeni Türk devletinde geçmişle olan bağların yavaş yavaş kesilmesine karşın Medeni Kanun'un insan iradesine, akla ve deneye dayandırılması gerçekleşmesi çok güç bir hareket gibi gözüküyor, buna bağlı olarak bir kurallar bütünü olan Kuran'ın manevi değerinin azalacak olması onun kutsallığına saygısızlık olarak algılanıyordu. Tüm bu sakıncalara karşın Mustafa Kemal cesaretiyle maddi gücü manevi güçten ayırmayı başarmış ve böylece Kuran'ı insan varlığının yurttaşlık yazgısı üzerinde hiçbir etkisi olmayan, fakat kutsallığını her zaman koruyacak bir din kitabı konumuna getirmişti. İşte Jean Mélia'nın "son yılların en derin ve en nitelikli manevi devrimi" olarak adlandırdığı bu önemli değişimle birlikte Türkiye'nin anlayışı, düşünce biçimi de değişmiştir. 17 Şubat 1926'da Türkiye'nin koşullarına en uygun medeni kanun olan, 1912 tarihli çağdaş İsviçre Medeni Kanunu'nun Meclis'te hiç tartışmasız kabul edilmesiyle birlikte Kuran'ın buyrukları uygulamadan kaldırılarak Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girmiş ve böylece çokeşlilik, erken yaşlarda evlilik, Müslüman kadınlara Müslüman olmayan erkeklerle evlenme yasağı gibi çağdışı uygulamalara son verilerek kadının sosyal yaşamda kendine yaraşır yeri almasına olanak sağlanmıştır; buna bağlı olarak da kişinin maddi ve manevi gelişiminde en etkili unsur olan aile, yeni bir görünüm kazanmıştır⁵¹.

Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçiş sürecinde Türkiye'de gazeteci olarak görev yapan Paul Gentizon, "Türk kadınlarının haklı davasını yılmaz, kararlı savunucusu" olarak tanımladığı Mustafa Kemal'in sa-

50 Mélia, s.105-109.

51 A.g.e., s.110-117. Bu konuda ayrıca: Pernot, s.188-189.

dece erkeğin değil kadının da dış görünüşünü çağdaşlaştırmayı amaçladığını vurguluyor ve Türk kadınına cehaletten, erkeğin koruyuculuğundan kurtararak her alanda erkekle eşit konuma getirmeyi ilke edinen bu büyük insanın aynen fese olduğu gibi peçeye de savaş açtığını, bunun yanı sıra Türk kadınından aynen Batılı hemcinsleri gibi tayyör, manto, şapka giymesini istediğini ve büyük çoğunluğun O'nun bu arzusunu yerine getirdiğini belirtiyordu. Gentizon'a göre giyim-kuşamdaki bu büyük değişim, Türkiye'de anlayışların, kafa yapılarının değişmesi anlamına geliyordu⁵².

Halkına her zaman örnek olan Mustafa Kemal, kadın hakları konusunda verdiği savaşta da sadece "sözleriyle" değil aynı zamanda "davranışlarıyla" halkına rehberlik ediyordu. Öyle ki 1925 Eylülü'nde İzmir'de verilen ilk Türk balosunda İzmir Vali Yardımcısı'nın kızıyla dans ederek bu alanda da örnek oluyor ve birkaç ay içinde dans etme modası tüm Türkiye'ye yayılıyordu. Gentizon'a göre bu "ilk dans", Türk tarihi için olduğu kadar İslam tarihi açısından da önemli bir dönüm noktasını oluşturuyordu; çünkü cinsiyet ayrımına son verildiğinin işareti olan bu dans, Müslüman Türk kadınının topluma girişinin resmi sinyalinin veriyor, ayrıca bir Müslüman ülkesinde dünya zevklerine bağlı bir sosyal yaşamın başladığını da gösteriyordu⁵³.

Fransız devlet adamı F. de Gérando, Mustafa Kemal'in "Hiçbir zaman unutmayınız ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığımız Türkiye ile bizim arzuladığımız Türkiye arasındaki uzaklık, Hicri takvimle Miladi takvim arasındaki uzaklığa eşittir, yani beş yüzyıldan fazladır. Biz şimdiye kadar henüz yüz yıl kazandık" yolundaki sözünden hareketle kazanılan bu yüzyıl "tasfiye yüzyılı" olarak tanımlıyordu⁵⁴. Halifeliğin kaldırılması, dinle devletin ayrılması, tamamen laik bir yönetim, adalet ve eğitim sisteminin kurulması, Türk Medeni Kanunu'nun, Ceza Kanunu'nun, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun kabulü, birden çok kadınla evliliğin kaldırılması, kadının erkekle eşit haklara

52 Gentizon, s.161-163.

53 A.g.e., s.163-167. Gentizon, hareketli sosyal yaşam konusunda İstanbul'un başı çektiğini, burada çeşitli dernek ve kuruluşların düzenlediği balolarda her sınıftan, her çevreden, her yaşta kadın-erkek Müslüman Türkün katıldığını, Ankara'da ise Gazi Mustafa Kemal'in Çankaya'da düzenlediği baloların yanı sıra Ankara Klübü'nde de her cuma balo yapıldığını ve bu salgının kısa sürede İzmir, Trabzon, Mersin ve Bursa'ya yayıldığını yazıyordu. A.g.e., s.166. Fransız gazetecisi M. Pernot ise, 1925'de Ankara'da katıldığı Cumhuriyet Bayramı balosunda, gecenin Avrupalı bir görünüm kazanmasını arzu eden Mustafa Kemal'in bu isteği üzerine, Türk kadınlarının başları açık dansettiklerini, yabancı ve Türk davetlilerin hep birlikte "one step" ve "fox-trott" yaptıklarını ifade ediyordu. Pernot, s.178-179.

54 Gérando, Mustafa Kemal'in bu sözünün O'nun en çok sevdiği sözlerden olduğunu Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından birinin kendisine söylediğini açıklıyordu. F. de Gérando, "La Turquie nouvelle: La Politique étrangère, Le Progrès intérieur", *Revue Politique et Parlementaire* (10 Mai-10 Juillet 1927), s.21.

sahip bir yurttaş konumuna gelmesi ve modern ailenin kurulması, Yunan ordularının çekilirken tahrip ettikleri ulaşım hatlarının onarılması, yakılan şehirlerin yeniden inşası, ordunun yeniden düzenlenmesi yeni Türk devletin son derece kısa bir dönemde, 1927 baharına kadar katettiği yolu gösteren bazı örneklerdi. Bunun yanı sıra sosyal yaşamda özgürleşen Türk kadını hakkında ise F. de Gérando şu değerlendirmeyi yapıyordu: "...Eski zamanların simgesi fes ortadan kalktı; her ne kadar peçe hâlâ taşrada varlığını sürdürüyor olsa bile, yine de Türk kadını zindanından çıkmış ve de Avrupalı kız kardeşleri gibi dairede, fabrikada, okulda çalışmaya başlamıştır..."⁵⁵

Eski Fransız başbakanlarından Edouard Herriot ise, Aralık 1933'de Paris'te verdiği bir konferansta, F. de Gérando'nun yukarıdaki değerlendirmesine benzer görüşler ileri sürüyor ve Türkiye'de peçe takmayı, çarşaf giymeyi yasaklayan hiçbir yasa olmamasına karşın Türk kadınının çağdaş giyim-kuşamı tercih ettiğini anlatıyordu. Herriot, ayrıca, 1927 yılında kadınların hâlâ peçe taktıklarını, ancak kadının çalışma yaşamında erkeğin yerini alması yönünde başlatılan seferberliğin bu eski âdete büyük bir darbe indirdiğini ve Türk kadınlarının yavaş yavaş örtülerini çıkarmaya, tayyör giymeye başladıklarını hatırlatıyordu⁵⁶. Mustafa Kemal'le 21 Ağustos 1933'de Dolmabahçe Sarayı'nda iki buçuk saat süren bir görüşme yapan Edouard Herriot, buradaki konuşmalarından hareket ederek bu büyük devlet adamının Türk kadınına çağdaş giyim-kuşamı benimsetme yöntemini 1934'te yayınlanan kitabında şöyle yansıttıyordu:

"Gazi konuşmayı ve dinlemeyi biliyor, kendisine soru sorulmasını seviyor... Halkının ihtiyaçları üzerine düşünmek ve bütün alanlarda aldığı kararları, bulduğu çözümleri benimsetmek isteyen bir insan var karşımızda. 'Sarık sarmayla hoca olunmaz' veya 'görünüşe aldanmama-lı' yolundaki meşhur atasözüne karşın O, görünüşe kısmen aldanılabileceğini düşünüyor; çünkü O, İngiliz din adamlarının tüm ulusla aynı görünüşe sahip oldukları için özel bir siyasal eylem içine girmediklerini saptamış. O, fesin kaldırılmasını bir sembol olarak istedi; peçe konusunda ise kadının beğenilme, şık görünme merakına güvendi ve bu örtünün kaldırılmasını zorla kabul ettirmek yerine işi kendi haline bıraktı. Temkinli, etraflı düşünen bir reformcunun değişik cinsiyetten insanların ruhsal durumlarından yararlanmayı bilmesi gerekmektedir."⁵⁷

Atatürk'ü gerçekten iyi anlamış olan bu aydın Fransız devlet adamının Türk kadını açısından peçenin terkinden daha önemli gördüğü

55 A.g.m., s.22.

56 Edouard Herriot, "De la vieille à la nouvelle Turquie", *La Turquie Kémaliste*, No.1 (Juin 1934), s.26.

57 Herriot, *Orient*, s.124.

bir başka devrim vardı: Türk kadınının erkekle eşit yurttaşlık hakları elde etmesi. Türk kadınının insan ve yurttaş statüsüne kavuşturulan Türk Medeni Kanunu konusunda ise Herriot, Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri gazeteci Paul Gentizon'un ünlü kitabına başvuruyordu⁵⁸. Gentizon'a göre Türkiye'yi Doğu uygarlığından kurtaran İsviçre'den alınan yeni Medeni Kanun olmuştu. I. Dünya Savaşı sırasında, hatta öncesinde öğrenimlerini İsviçre'nin Lausanne, Fribourg üniversitelerinde yapmış olan, başlarında Adalet Bakanı Mahmud Esat Bozkurt'un bulunduğu genç Türk aydınlarının Türk Devrimi'nin başından itibaren İsviçre yasa ve yöntemlerini Türkiye'ye sokma çabaları göz önüne alındığında bu seçime pek şaşımamak gerekiyordu. Ayrıca, yüzyıllardır İslam yasalarına itaat etme alışkanlığı olan bir İslam toplumunun bir Avrupa medeni kanununu benimsemesi, dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olmuştur. Öyle ki, 1926 Nisanı'nın başında yayınlanan Türk Medeni Kanunu 1926 Ekimi'nin başında yürürlüğe girerken, İsviçre'de yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesi için 1907'den 1912'ye kadar beklemek gerekmişti. Bunun yanı sıra ilk kez bir Müslüman ülkesinde aile ve kişi hukuku teokratik hükümlerden arındırılmış yasalar çerçevesinde düzenlenmiş ve yeni medeni kanun din, ırk ayırımı gözetmeksizin tüm uyruklara uygulanmıştı. Böylece Türkiye, yurttaşlarını yasal olarak eşit hak ve görevlere sahip kılarak evrenin ve insanlığın akılcı bir anlayışını kabul eden ilk İslam ülkesi olmuştur⁵⁹.

Türkiye'ye yaptığı gezi sırasında Türk kadınının gerek eğitiminde gerekse sosyal konumunda kısa sürede gerçekleşen iyileşmeyi gözlemleyen Fransız Türkoloğu René Marchand ise, 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nun İslam kurallarının tüm eşitsizliklerini bir çırpıda ortadan kaldırdığını ve esasında Cumhuriyet'in, uzun süredir devam eden bir gelişmeyi-ki bu gelişme kız öğretmen okullarının ve orta öğretim kurumlarının açılmasıyla belirginleşmiştir- Türk halkının gerçek gelenekleri ve özelemleri doğrultusunda hızlandırdığını ileri sürüyordu. René Marchand, bu savını Türklerde, ilk başlarda, kadının evin gerçek reisi olmasına, tartışmasız bir özgürlüğe ve otoriteye, dolayısıyla erkekle eşit hak ve görevlere sahip bulunmasına dayandırıyor. René Marchand, ayrıca, İslamiyet öncesi erkekle eşit konumda bulunan Türk kadınının sosyal durumunun İslam dininin kabul edilmesinden sonra, "dinin yanlış yorumlanmasıyla" bozulduğunu, örtünme ve kapanmanın başladığını, Bizans kökenli harem uygulamasına ise Selçuklu İmparatorluğu'nda rastlanmadığını, sonuçta Türk kadınının Doğu tarzındaki bu yeni yaşam biçimine uyum sağlamakta güçlük çektiğini, bundan dolayı Osmanlı saraylarının Bulgar, Yunan, Çerkes cariyelerle doldurulduğunu iddia ediyordu. Köy yaşamında ise, atalarından kalma âdetleri, gelenekleri sürdürmeye devam eden köylülerin çarşafı benimsememesi, tarlada ve evde

58 A.g.e., s.107-108.

59 Gentizon, s.215-220.

çalışan kadının hak ve görevde erkekle eşit konumda bulunması, birden çok kadınla evliliğin yaygın olmaması Fransız Türkoloğun savını güçlendiren kanıtlardı. Bunun yanı sıra, her ne kadar Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketleriyle birlikte çökeşlilik şehirlerde de geçerliliğini yitirse bile kadının sosyal durumu yine de düzelmemiş ve evdeki sürgün yaşamı devam etmişti; öyle ki II. Abdülhamid döneminde arabada kocasının yanına oturması bile yasaklanmıştı. Ancak Cumhuriyet'le birlikte Türk kadınının Batılı hemcinslerinden ayıran engeller ortadan kaldırılmış ve aldığı yeni eğitimle Türk kadını normal bir sosyal yaşama hazır duruma gelmiştir⁶⁰.

Aile, miras hukukları ve ekonomik yaşam açısından kadını erkekle eşit haklara kavuşturan Türk Medeni Kanunu'nu, kadının gerek aile içinde gerekse toplumsal yaşamda özgürleşmesini Türkiye'yi gezerek bu ülkedeki yeniden yapılanma hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Fransız gezginleri acaba nasıl değerlendiriyorlardı? José le Boucher, 1928 yılında Ankara'ya yaptığı gezi sonunda yazdığı kitapta, Türk kadınının özgürleşmesini yeni rejimin en atılgan, en gözüpek reformlarından biri olarak yorumluyordu. José le Boucher'ye göre Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle İsviçre kadınının sahip olduğu hakları elde eden Türk kadınının durumundaki iyileşme Avrupa'da düşünüldüğü gibi birdenbire gerçekleşmemiş, örneğin çökeşliliğin yasal olarak kaldırılmasından önce hayat pahalılığı nedeniyle birkaç kadınla birlikte evlenmek Türkler için büyük bir lüks haline gelmişti. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nde hukuk alanında yapılan köklü değişikliklerle Türk kadınının özgürleştiğini (örneğin haremlik-selamlık uygulamasının kaldırılması, genç kızın evleneceği kişiyi ilk kez evlenirken görmek zorunda kalmaması gibi) yadsımayan Fransız gezgin José le Boucher, Osmanlı Devleti'nde kadının özgürlüğünü kısıtlayan bazı uygulamaların -çarşaf örneğinde olduğu gibi- Kuran'dan değil eski alışkanlıklardan kaynaklandığını, ancak yaşlı Kuran hukukuyla İsviçre Medeni Kanunu arasında "dünya kadar fark" bulunduğunu ve Mustafa Kemal'in bunu hesaba katmadığını iddia ediyordu⁶¹. Boucher'ye göre Mustafa Kemal, büyük bir ataklıkla Türkiye'ye dünyanın en modern medeni kanunu olan İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ettirirken bu ani değişimin genç vicdanlarda yaratacağı kargaşayı hesaplayamamış, sonuçta yeni rejim eski geleneklerin ruhuyla dolu anne babalarla birdenbire özgürleşmiş çocukları arasında yıkılması güç bir duvar örmüştü⁶². Bunun yanı sıra gezgin, özgürlüğüne henüz

60 René Marchand, *Le réveil d'une race: Dans la Turquie de Mustapha Kemal*, Paris, Nouvelle Société d'Édition, 1927, s.162-166. Bu konuda ayrıca: Jean Deny-René Marchand, *Petit Manuel de la Turquie nouvelle*, Paris, Jacques Haumont et Cie, 1933, s.223-224.

61 José le Boucher, *D'Angora à Vilna*, Paris, Ed. Prométhée, 1929, s.86-88.

62 J. le Boucher, Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden M. Bonnafous'un İstanbul polisinden aldığı intihar istatistikleri doğrultusunda yapmış olduğu çalışmayı temel alarak Osmanlı Devleti'nde az rastlanan intihar olaylarının yeni Türkiye'de arttığını, bunun da

kavuşmuş Türk kadını hakkında bir yandan “dünün mutsuz, hayal kırıklığına uğramış kadını dinsel destekten, manevi dayanaktan yoksun bırakılarak ve aniden sahip olduğu sınırsız özgürlüğe hazırlıksız yakalanarak bugün yolunu şaşırılmış bir kadın durumuna gelmiştir” yolunda bir yorum yaparken, diğer yandan “onun Türkiye’deki yeni yönetimin en ateşli destekçisi ve en gayretli propagandacısı olduğu”nu söylemeden geçemiyordu⁶³.

Bir Fransız gözlemcisinin, Türkiye’de toplumun yarısını oluşturan kadınların yurttaşlık haklarına sahip olmasını sağlayan bir devrime büyük bir “acelecilikle” böylesine olumsuz bir gözle bakmasının temel nedenleri daha ileride incelenecek olmakla birlikte, yazarın “Türk kadınının çarşafını çekip çıkararak Mustafa Kemal, eski Türkiye üzerinde dalgalanan gizemli ve romantik örtüyü (tülü) yırtmış oldu”⁶⁴ yolundaki değerlendirmesi, onun Atatürk’ün çağdaşlaşma devrimini anlamamış olduğunun, dolayısıyla Türkiye’deki rejim değişikliğinden duyduğu rahatsızlığın göstergesi olarak yorumlanabilir.

José le Boucher gibi bir gezgin olan Marguerite Bourgoïn ise, Atatürk Türkiye’si üzerine yazdığı kitapta, Türk kadının özgürlüğünü kısıtlayan peçe ve çarşaf konusuna uzun uzun değinerek Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın sonlarında yaşmağın terkedilmiş olmasına karşın çarşaf ve peçenin varlığını bütün hızıyla koruduğunu, 1908 devrimiyle birlikte toplumun bir kesiminin Avrupalı tarzda örgütlenmeye başladığını, ancak salonlarda yüzünü açmaya başlayan kadına polisin dışında müdahale ettiğini, savaş sırasında ise iş yaşamında erkeğin yerini alan kadının çarşaf ve peçe yerine yüzünü açık bırakacak şekilde eşarabını ensesinin altında topladığını, tüm bu gelişmelere karşın Türk kadınının büyük çoğunluğunun peçe ve çarşafı terkedebilmesi için Mustafa Kemal’in gerekli olduğunu bildiriyordu. Bunun yanı sıra Mustafa Kemal’i Türk erkeklerini Batı’nın “çirkin ve iç kapayıcı” giysilerini giymek zorunda bırakmakla suçlayan Marguerite Bourgoïn, O’nun Türk kadınlarını -böyle bir zorunluluk getirmeden- diledikleri gibi giyinmekte özgür bırakmasını alkışlıyordu⁶⁵. Türk Medeni Kanunu’yla birlikte Türk kadınının elde ettiği hakları Fransız kadın haklarıyla karşılaştırmayı ihmal etmeyen yazar, Türk kadınının mevcut yasal durumunun “nitelikçe” Fransız kadınının yasal konumundan daha üstün olduğu sonucuna varıyordu⁶⁶.

ani bir devrim deneyimi yaşayan Türk gençliğinin, özellikle genç kızların geçirmekte olduğu bunalımın göstergesi olduğunu öne sürüyordu. *A.g.e.*, s.88-89.

⁶³ *A.g.e.*, s.92.

⁶⁴ “...En arrachant le tchartchaf des femmes turques, Mustapha Kemal a déchiré le voile mysérieux et romantique qui flottait sur la vieille Turquie...” *A.g.e.*, s.7.

⁶⁵ Bourgoïn, s.211-212.

⁶⁶ Bourgoïn, bu sonuca Fransız ve Türk medeni kanunlarından verdiği bazı örneklerle ulaşıyordu. Örneğin Fransa’da annenin çocuk üzerinde söz hakkı yok denecek kadar

Kitabının yayınlandığı tarih olan 1936 yılı göz önüne alınacak olursa, Atatürk Devrimi'yle birlikte tüm eğitim kurumlarının yanı sıra diploması de dahil olmak üzere tüm meslek gruplarının kapılarını açtığı Türk kadınının sosyal yaşamla birlikte siyasal yaşama da girişini gözlemleme olanağı bulan Bourgoin⁶⁷, "aniden sahip olduğu sınırsız özgürlüğe hazırlıksız yakalanan Türk kadınının yolunu şaşırıldığını" iddia eden José le Boucher'nin aksine Mustafa Kemal'in kadınları yaşam biçiminde, giyim-kuşamında özgür bırakmasına karşın pek çoğunun kendi arzu ve emelleri doğrultusunda daha "aktif" ve "akılcı" bir yaşam biçimini tercih ettiklerini öne sürüyordu⁶⁸.

Kollarını Avrupa'ya uzatmış, Batı uygarlığını yakalamaya çabalayan bir ülkedeki ani değişimi yerinde izlemek amacıyla 1920'li yılların sonlarında Türkiye'yi karış karış dolaşan Noëlle Roger⁶⁹, bu gezi sırasında tanıştığı İsmet İnönü'nün "Beş yıl sonra tekrar Ankara'ya gelin, süprizle karşılaşacaksınız" yolundaki önerisi üzerine⁷⁰, bu kez Atatürk Türkiye-si'nin yaklaşık on yılda katettiği yola tanıklık etmek amacıyla 1930'lu yılların sonlarında tekrar Ankara'ya geliyordu. Yeni Türkiye'nin başkenti Ankara'da Atatürk'le tanışma olanağı elde eden Noëlle Roger, O'nun kişiliği, özellikleri ve toplumsal devrimleri hakkındaki düşüncelerini şöyle aktarıyordu:

"Varlığı, bakışı, sözleri düşmanlarını bile iknaya yeterli... Düşmanlarını sadık taraftarlara çevirmek, bir başkanın en değerli ve ender üstünlüklerinden değil midir?... O'nda kalpleri kazanma yeteneği var ve anlatılması zor olan bu güçle insanları ikna ediyor, gönülleri fethediyor. Herkes O'na olan sonsuz güvenini gösteriyor; çünkü O'nun istediği tek şey insanların iyiliği. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesini öneren O değil midir? Önceleri parlamentonun buna karşı çıkmasına karşın sonunda zafer kazanılmıştır. İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul eden Türkiye böylece bu alanda İsviçre'nin önüne geçmiş, henüz, peçeden çarşıftan kurtulmuş Türk

az iken Türkiye'de bu konuda anne babayla eşit yasal konumda bulunuyor; evlilik dışı çocuk olduğunda ise, babanın bir başkasıyla evli olması durumunda babalık araştırmasına izin verilmesine karşın Fransız kadınlar için bu hakkı kullanmak son derece güç olurken, Türkiye'de baba, anneye belli bir tazminat ödemek zorunda kalıyordu. *A.g.e.*, s.217-220.

67 *A.g.e.*, s.222-226. Bourgoin, Türkiye'de kadınların kendilerine sağlanan olanaklardan yararlanıp yararlanmadıklarını da incelemiş ve bu konuda 1931 yılı itibarıyla İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde öğrenim gören kız öğrenci sayısı ile ilgili istatistik bilgileri vermiş, ayrıca çalışma yaşamında yer alan kadın sayısının meslek grupları bazında dökümünü yapmıştır. *A.g.e.*, s.224-225.

68 *A.g.e.*, s.233.

69 Noëlle Roger, *En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi*- Paris, Fasquelle Editeurs, 1930.

70 Noëlle Roger, "Anadolou: La Turquie de Kémal Atatürk", *Revue des Deux Mondes*, Paris, J. Dumoulin, 1938, s.8.

kadını Batılı hemcinslerini geride bırakarak Meclis'e milletvekili, mahkemelere ise hakim olarak girmeyi başarmıştır."⁷¹

Noëlle Roger'nin bu tarafsız ve gerçekçi gözlemlerini daha iyi irdeleyebilmek için onun Türkiye'ye yaptığı ilk gezi sonunda yazdığı kitapta yer alan görüşlerine göz atmakta yarar olduğu inancındayız. Şöyle ki, Türkiye'nin Batı uygarlığını ani ve şaşırtıcı bir hızla kabul ettiğini savunan yazar, Doğu uygarlığının üyesi olan bu ülkenin yepyeni bir uygarlığa geçerken kullandığı yöntemi eleştiriyor⁷² ve Türkiye'nin Avrupa'nın değil kendi yöntemlerini kullanarak ilerlemesi gerektiğini, ancak bu şekilde Batı uygarlığının karşılaştığı olumsuzluklardan kurtulabileceğini düşünüyordu⁷³. İşte, Noëlle Roger'nin bu görüşlerinden hareket ederek, onun bakış açısının değişmesinde Atatürk devrimlerinin Türk siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamındaki somut sonuçlarını yerinde gözlemlemesinin büyük rol oynadığı söylenebilir⁷⁴.

Fransız aydınlarının tüm bu değerlendirmeleri ışığında Türk kadınının özgürleşmesi konusunda genel bir yargıyı belirtmek gerekirse, kanımızca Atatürk Türkiye'sinde Fransa'yı en üst düzeyde temsil etmiş bir büyükelçinin, Comte Charles de Chambrun'in şu sözleri amacımızı karşılayacak niteliktedir:

"Türkiye'de, büyük bir hızla, reformlar yapılmaktadır. Haremler açılmakta, peçeler çıkartılmakta ve Gazi, yasaları, gelenekleri, töreleri, yaşam biçimini altüst etmektedir; ancak Türk kadını bu yeni girişimleri onaylıyor ve kendisini kurtaran, özgür kılan bu ele hayır duası ediyor... İsviçre Medeni Kanunu Kuran yasasının yerini almıştır. Artık Türkiye'de heyecanlı bir yaşam başlamaktadır: Evde erkeğe eşit konuma gelen kadın bundan böyle devlet yaşamında da ona rakip bir yurttaş olacak... çocuklarına özgürlük içgüdüleri verecek, bağımsız hakemliğin mutlulu-

71 A.g.m. s.13. 3 Nisan 1930'da Belediye Kanunu, 26 Ekim 1933'de Köy Kanunu, 5 Aralık 1934'de Milletvekili Seçim Kanunu ile seçme seçilme hakları Türk kadınlara tanınmıştır. Afet İnan, Atatürk'ün bu konu hakkında gerek hükümet üyeleri gerekse çevresindekilerle konuşurken, herkesin düşüncesine önem vermekle birlikte, taraftar olanlarla olmayanları karşılıklı konuşturduğunu, çünkü Türk kadınının bu hakları kullanacak durumda olmadığını iddia edenlerin bulunduğunu belirtmiştir. Afet İnan, "Çağdaşlaşmada Kadın Hakları", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.917-918.

72 Noëlle Roger, Türkiye'de yöneticilerin, ortaya çıkabilecek tepkileri baştan önlemek için halkın geçmişle olan bağlarını koparmaya çalıştıklarını, bunun sonunda ise ortaya bir dengesizlik çıktığını, ayrıca geçmişle olan bağlantısının kesilmesiyle Türk insanının yalnızlığa itileceğini ileri sürüyordu. Roger, *En Asie Mineure-La Turquie du Ghazi*, s.256-257.

73 A.g.e, s.259.

74 Noëlle Roger'nin 1938'de yayınlanan makalesinde Ankara'da gözlediği olumlu değişimi aktardığı bölüme "Le miracle d'Ankara" (Ankara Mucizesi) başlığını vermesi bu görüşümüzün kanıtıdır. Roger, *Revue des Deux Mondes*, Paris, J. Dumoulin, 1938, s.7-12.

ğunu tadecek ve bir ulusun rönesansında en önemli rolü oynayacaktır.”⁷⁵

III. SOSYAL DEVRİMLERİN TEMEL ÇİZGİSİ: LAİKLEŞTİRME

Yeni Türk devletinde sosyal yaşamı çağdaş boyutlarda düzenlemeye yönelik atılımlar sadece Türk insanının dış görünümünün veya hukuk sisteminin modernleştirilmesiyle sınırlı değildi. 30 Kasım 1925’de çıkarılan bir yasayla bütün tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmış, tarikatlar yasaklanmış, ayrıca aynı yasayla o güne kadar kullanılan şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik gibi tarikat ünvanları kaldırılarak bu kişilerin san ve sıfatlarına uygun kıyafetleri giymeleri de yasaklanmıştı. Böylece, Türk halkını değişik dinsel akımlara bölen tarikatçılığın son derece yaygın ibadet, toplantı, eğitim merkezleri olan tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Türk insanı bu çağdışı dinsel çıkar yuvalarından, dolayısıyla inanç ve ibadetini yönlendiren baskı odaklarından kurtarılarak özgürleştirilmişti. Bunun yanı sıra, tarikat ünvanlarına sahip kişilerin çağdışı kıyafetlerinin yasaklanması, toplumsal görünüşün çağdaşlaştırılması yolunda Şapka Kanunu’ndan sonra atılan en önemli adım olmuştu.

Fransız Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri Paul Gentizon, kitabında boş inanç (hurafe) yuvası tekke ve zaviyelerin kapatılmasına, tarikatların yasaklanmasına ayrı bir bölüm ayırarak, Türk sosyal yaşamında gerçekleştirilen bu köklü ve ani harekete verdiği önemi göstermiştir. Gentizon’a göre Cumhuriyet yöneticileri bu kurumları son dönemlerin anlayışına uygun görmedikleri için ortadan kaldırmışlardı ve Mustafa Kemal’in Kastamonu konuşmasında Türk ulusunun artık tekke ve zaviyelere ihtiyaç duymadığını, Türkiye Cumhuriyeti’nin gücünü bilimden, teknikten ve uygarlıktan aldığını açıkça söylemesi bu savı kanıtlıyordu⁷⁶. Türkiye’de belli başlı tarikatların Arap, İran ve Kuzey Afrika kökenli olduklarını, bunların en ücre köy ve kasabalara kadar yayıldıklarını işaret eden Gentizon, Türk toplumsal yaşamında etkili olan Rufai, Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarını ayin yöntemleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde inceledikten⁷⁷ sonra şu sonuca varıyordu:

“... Bu tarikatlar uzun süredir ülkenin manevi yaşantısında yer almıyorlardı. Eskiden onları canlandıran tasavvuf ateşinin alevi yavaş yavaş

75 Chambrun, s.32-33.

76 Gentizon, s.139. Mustafa Kemal’in 30 Ağustos 1925 günü Kastamonu’da yaptığı konuşma için: *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.225.

77 Gentizon, s.140-153.

donuk bir ışığa dönüşüyordu. Törenleri, artık uygulayıcılarının bile gerçek anlamını unuttukları garip ve boş ayin yöntemlerinin tatsız bir tekrardan öteye gitmiyordu. Bu nedenle Türk kamuoyu, Türk Müslümanlığına tuhaf bir şekilde eklenmiş olan bu tarikatların faaliyetlerine son verilmesini oy birliğiyle onayladı.

"Bunun yanı sıra Kürt ayaklanması, Cumhuriyet'e ve reformlara yönelik bu hareketin yöneticileri arasında pekçok tarikat üyesinin bulunduğu da kanıtlanmıştı... Bu nedenle, ayaklanma biter bitmez Ankara Hükümeti, toplumsal alanda tehlikeli ve zararlı bulunduğu bir anlayışa karşı savaşmayı görev bildi."⁷⁸

İşte geçmişte çeşitli ayaklanmalarda, devletin güçsüzleşmesinde önemli rol oynayan miskinlik ve çıkar yuvası tekke ve zaviyelerin kapatılması, Suna Kili'nin deyişiyle "hem ulusal birliğin sağlanması hem de otorite kurulması yönünden" gereklidi⁷⁹. Gentizon ise, gerek yukarıdaki gözlemiyle gerekse şu sözleriyle bu gerçeği anlamış olduğunu gösteriyordu:

"...Yeni rejimin kanunları gereği dervişler sadece tekkelerini kapatmak, tarikatlarını feshetmek durumunda kalmamışlar, aynı zamanda 'uygar ulusların giysilerini' de giymek zorunda kalmışlardı. Şimdi Batılılar gibi ceket, ayakkabı, kasket, şapka giyen bu insanları sokakta kimse tanımamaktadır... Bunun yanı sıra o güne kadar Allah'ın günlerini çalışarak köttüye kullanmak istemeyen bu kişiler, hayatlarında ilk defa diğer faniler gibi ekmeğ parası kazanmak zorunda kalmışlardır."⁸⁰

Fransız Türkoloğu René Marchand, 1927'de yayınlanan "Le réveil d'une race" (Bir Irkın Uyanışı) başlıklı önemli yapıtında tekkelerin kapatılması konusuna değinerek ilginç değerlendirmeler yapıyordu. Marchand, tekkelerin temelinde İslam göreneklerinin eski Türk geleneklerine yeniden uygulanmasının bulunduğu öne sürüyor ve tekkelerdeki bazı uygulamalarla-Bektaşilerin müzik eşliğinde kadınlarla dans ederek ibadet etmeleri gibi- bu savını kanıtlamaya çalışıyordu. Tekkelerin başlangıçta, özellikle kırsal alanda, büyük ilgi görmesine karşın gitgide eski idealizmini kaybederek beylerin tekeline girdiğini, dolayısıyla halkın iyi niyetini, saflığını kötüye kullanma olanağı sağlayan çıkar yuvalarına dönüştüğünü vurgulayan Marchand'a göre halkın bağışlarıyla yaşamlarını sürdürmeyi alışkanlık haline getirmiş sahte sofuların barınağı haline gelen bu miskin-

78 A.g.e., s.153-154. Gentizon, sadece İstanbul'da 200'den fazla tekke bulunduğunu, ancak tahtadan yapılmış bu binaların çoğunun harabe haline geldiğini, bu durumun ise artık yeni üye bulmakta güçlük çeken tekkelerden Türk halkının soğuduğunu gösterdiğini ve uzun süredir liberal basının bu yerleri boş inanç ve avare yuvası ilan ettiğini bildiriyordu. A.g.e., s.154-155.

79 Kili, s.192.

80 Gentizon, s.156.

lik yuvalarını kapatırken Cumhuriyet yönetiminin hiçbir direniş ve güçlkle karşılaşmamış olmasının nedeni, köylere modern yaşamın özgürlüğünü ve hareketliliğini taşımış olmasıydı⁸¹.

Atatürk'ün ve O'nun önderliğini yaptığı Türk Devrimi'nin hayranı Edouard Herriot, Aralık 1933'de Paris'te verdiği bir konferansta Mustafa Kemal'in eserini diktatörce değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle tam bir uzlaşma içinde gerçekleştirdiğini belirterek bu üstün nitelikli insanın karakterini ve hünelerini yansıtan bir örneği şöyle dile getiriyordu: "...O dervişleri, dergâhları, türbe ziyaretlerini, selamlıkları ortadan kaldırarak geçmişin tüm yapay görünümüne son verdi. Ama bilgili, aydın, hayranlık derecesinde tarihe tutkun bir insan olan Mustafa Kemal, bu geçmişte anlamlı ve değerli olan herşeyi korumaya özen gösteriyor."⁸²

Atatürk'ün Türk insanını çağdaşlaştırırken, özgürleştirirken geçmişinden koparmaya değil, tam tersine geçmişin akılcılıktan uzak boş inançlarından, ön yargılarından, özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalarından kurtarmayı amaçladığının bir Fransız başbakanı tarafından anlaşılması son derece önemlidir. Çünkü tüm bu devrimci atılımlarla Atatürk'ün ulaşmak istediği sonuç demokratik, laik bir toplum ve devlet düzenidir.

Laiklik, Türk Devrimi'nin temel taşıdır ve bu büyük devrimi oluşturan köklü değişikliklerin çoğunda etkisini gösterir. Ancak "laiklik ilkesi" deyim olarak Türk Devrimi'nin ilk yıllarında hemen ortaya atılmamış, önce devlet yaşamında, siyasal yapıda, hukuk sisteminde, eğitimde, kültürde ve sosyal yaşamda laik anlayış fiilen uygulamaya geçirilmiş ve bu doğrultuda köklü değişiklikler yapılmış, daha sonra ise bu deyim Türk Devrimi'nin temel ilkelerinden biri olarak ilan edilmiştir⁸³.

İşte Türk insanını giyimiyle, kuşamıyla, yaşantısıyla, inançlarıyla, düşünce biçimiyle özgürleştirmeye çalışan Ulu Önder'in "vicdanların özgürleşmesi" amacına uygun olarak Tanrı ile kul arasına giren din tüccarlarını ortadan kaldırmasından sonra, sıra devlet işlerinin ve sosyal yaşamının uluslararası ölçülere uygun bir şekilde düzenlenmesine gelmişti. Bu amaca yönelik olarak ilk aşamada, Hazreti Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç noktası olarak alan Hicri takvim ve mali işleri düzenleyen Rumi takvimin yanı sıra ezani ve vasati saat sistemlerine son verilerek uluslararası takvim ve saat kabul edilmişti (26 Aralık 1925). Bu önemli gelişme sonrası diğer sosyal devrimler birbiri ardına devreye

81 Marchand, s.172-173.

82 Herriot, *La Turquie Kémaliste*, No.1 (Juin 1934), s.27.

83 Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkilabının Temel Taşı: Lâiklik", *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.105-106.

girmiş ve 1928'de Arap rakamlarının yerini uluslararası rakamlar, 1931'de arşın, okka gibi belirsiz ve değişken uzunluk, ağırlık ölçülerinin yerini metre, kilogram gibi uluslararası ölçüler, 1934'de dinsel, sosyal ve asalet kaynaklı bazı san ve sıfatların yerini soyadı, 1935'de ise haftalık tatil günü Cuma'nın yerini uluslararası tatil günü Pazar almıştı. Böylece bir yandan Türk ulusunun uygar dünyada yerini alması kolaylaşacak, diğer yandan Türk sosyal ve ekonomik yaşamında eşitlik, birlik, sosyal uyum sağlanmış olacaktı.

Araştırmamıza konu olan Fransız yapıtları incelendiğinde, sosyal alandaki bu önemli düzenlemelere en fazla yer veren yazarın yine Gentizon olduğu görülecektir. Paul Gentizon'a göre "Mustafa Kemal'in reformları, bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçişi ifade ediyordu." Batı'yı örnek alan Türkiye Cumhuriyeti artık her alanda Avrupa uygarlığının yöntemlerini uygulamak istiyordu. Halbuki Osmanlı yöneticileri, örneğin takvim ve saat konusunda, kitlelerin duygularını incitme ve özellikle Müslümanlığa zarar verme endişesiyle Batılı zaman ölçülerini kabul etmeye cesaret edememişlerdir; ne var ki aynı anda dört değişik takvimin uygulanması pekçok karışıklığa yol açtığı için bu alanda düzenleme yapmak kaçınılmaz olmuştu. İşte bu nedenle TBMM, bütün uygar ülkelerde yürürlükte olan Gregoryen takviminin ve 24 saat uygulamasının benimsenmesini kabul etmişti⁸⁴.

Gentizon, yeni bir uygarlığa geçme sürecinde Türkiye'yi Doğu uygarlığına bağlayan geleneklerin yerini yavaş yavaş Batılı âdetlerin almaya başladığını işaret ediyor ve bu konuda örnek olarak cenaze töreni yöntemlerinin değişmesini gösteriyordu. Eskiden cenaze omuzlarda taşınırken ve de rastgele bir yere gömülebilirken (camilerin etrafına, müzelere, parklara vs.), Cumhuriyet'le birlikte aynen Batı'da olduğu gibi mezara çelenk koyma, tabutu cenaze arabasıyla taşıma alışkanlığı yerleşmeye başlamış, ayrıca çıkarılan bir yasayla ölülerin şehir içine gömülmesi yasaklanmış ve böylece Türk şehirciliğinin gelişmesine engel olan bir uygulama ortadan kaldırılmıştı⁸⁵.

Gentizon'un üstünde özenle durduğu bir başka düzenleme ise hafta tatili uygulamasıdır. İslam ülkeleri içinde ilk kez Türkiye'nin 1924 Şubatı'ndan itibaren Batı'da olduğu gibi hafta tatilini zorunlu kıldığını vurgulayan gazeteci-yazar⁸⁶, Cuma gününün tatil günü olarak seçilmesinde din-

84 Gentizon, s.176-178. Osmanlı Devleti'nde Hicri takvim, Rumi takvim, Ortodoks takvimi ve Gregoryen takvimi kullanılıyordu. Yeni takvim ve saatler konusunda ayrıca: Herriot, *Orient*, s.106.

85 Gentizon, s.178-181.

86 Gentizon, İslam dininin özellikle Cuma günü dinlenmeyi şart koşmadığını, Müslümanların bu konuda istedikleri gibi hareket ettiklerini, bunun yanı sıra Musevi ve Hıristiyan tüccarların dükkanlarını Cumartesi ve Pazar günleri kapattıklarını, bu konuda birlik sağlamak amacıyla Cumhuriyet yöneticilerinin sosyal bir gereksinim olan zorunlu hafta tatili uygulamasını başlatuklarını yazıyordu. *A.g.e.*, s.180-182.

sel etkenlerden çok sosyal nedenlerin etkili olduğunu, çünkü Müslümanların ibadete daha çok zaman ayırdıkları bir gün özelliğini taşıyan Cuma günleri, bakanlıkların ve resmi dairelerin de genellikle kapalı olduğunu belirtiyordu⁸⁷. Ancak kitabın yayınlandığı tarihte, 1929'da, Türkiye'de hâlâ yürürlükte olan Cuma günü uygulamasının Türk ekonomisi açısından yarattığı olumsuzlukları göz ardı etmeyen yazar, Avrupa ile yoğun ticari ilişkilere girmiş ve en büyük arzusu Batı ülkeleriyle uyum içinde yaşamak olan bir ülkenin hafta tatilini Batı'nın tatil günü olan Pazar'a kaydırmasının daha doğru olacağını, böylece Türkiye'nin kendisine hedef seçtiği Avrupa uygarlığına doğru önemli bir adım daha atmış olacağını düşünüyordu⁸⁸.

"Mustapha Kémal ou la rénovation de la Turquie" başlıklı kitabı Gentizon'un yapıtıyla aynı yılda yayınlanan Fransız devlet adamı, gazeteci-yazar Jean Méliá ise, ilerleme ve kalkınma yolunda kararlı bulunan Türkiye'de Mart 1924'ten beri yürürlükte olan ve Türk ekonomisini Avrupa karşısında alçaltan, iş ilişkilerini bozan Cuma uygulamasından en kısa zamanda vazgeçileceği kanısındaydı⁸⁹. Buna ilaveten bu aydın devlet adamı, Türk sosyal yaşamını Batılı ölçülerde düzenleyen; iş yasalarının hazırlanması, kadını sosyal yaşamdan soyutlayan kafesin kaldırılması (1925), ilk nüfus sayımının yapılması (1927), Türk Vatandaşlık Kanunu'nun kabulü (1928) gibi çağdaş reformlardan söz etmeyi unutmuyordu⁹⁰.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'yla birlikte emperyalist devletlerin bo-yunduruğundan kurtardığı Türk insanını bu kez sosyal, siyasal, kültürel açıdan özgürleştirmeyi hedefleyen Atatürk, laiklik ilkesinin bu alanlarda uygulamaya geçirilmesi ve etkin kılınmasıyla amacına etap etap ulaşıyordu. Sosyal yaşamın çağdaşlaştırılmasını değişik boyutlarıyla inceleyen Fransız aydınlarının, Türk insanını çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıracak önemli bir "araç" olan laiklik ilkesine ilişkin değerlendirmelerine kısaca göz atmakta yarar olduğu inancındayız.

Gazeteci-yazar Maurice Pernot'ya göre Türkiye'de devleti dinden ayırabilmek için halifeliğin kaldırılması yeterli değildi. Bunun için kaynağı din olmayan başka yasaların yapılması gerekiyordu; çünkü İslam, bir dinden çok İslam ülkeleri kurumlarının, aile ve devlet düzenlerinin dayandığı ahlaki, hukuki ve sosyal bir doktrin özelliği taşımaktadır.

87 A.g.e., s.183.

88 A.g.e., s.184-185.

89 Méliá, bu çerçevede, İstanbul Ticaret Odası'nın ve yine İstanbul milletvekillerinin girişimiyle Cuma yerine Pazar'ın tatil günü ilan edilmesi yolunda bir önerenin TBMM'nin gündemine girebileceği düşüncesiydeydi. Méliá, s.147.

90 A.g.e., s.147-151.

Ancak yeni Türkiye eskisinden daha hızlı ilerlemektedir; çünkü temelinde bilimin ve Avrupa deneyiminin bulunduğu hukuk sistemlerini ihtiyaçlarına uyarlayabilmek için birkaç yıl yeterli olmuş, bunu başarmak için de Cumhuriyet hükümetinin eski hukuk adamlarının muhalefetini, memurların çekingenliğini, ilahiyatçıların kuruntularını altetmesi gerekmiştir. Bunun yanı sıra Gazi, her yeni nesile değişen yaşam koşulları ve ihtiyaçlar doğrultusunda eski hukuk sistemini değiştirme olanağı sağlayan bir ilke koymuştur⁹¹.

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin laikleşmesinin temel unsurlarından biri olan hukuk sistemini teokratik yapısından kurtararak akli, bilimi, deneyi, değişen yaşam koşullarını ve ihtiyaçları esas alan bir yapıya kavuştururken Cumhuriyet yönetiminin yenmek zorunda kaldığı güç odaklarını irdeleyen Maurice Pernot'nun yanı sıra Fransız gezgini José le Boucher, Mustafa Kemal'in başarısının nedenlerini, İttihatçıların başarısızlık nedenleriyle karşılaştırarak açıklamaya çalışıyordu. Şöyle ki Batılılaşma hastalığına yakalanan 1908'li yılların Jön Türkleri, Batı uygarlığından hoşlarına gidene alarak bunları İslami bir dekorda uygulayabileceklerini sanmışlar, ayrıca yöntemlerini, tekniklerini ve alışkanlıklarını aldıkları Batı'ya karşı İslam bağnazlığını (fanatizmini) kamçulamaya çalışmışlardı. Ancak bu ilk deneme başarısızlığa uğramıştır. Müslüman centilmenler yaratmak isteyen Enver Paşa'ya karşı Mustafa Kemal "Türk" yetiştirmekle yetinmiştir. İslamı "duragan" yasalar bütünü sayan Mustafa Kemal için tek bir seçenek vardı: ya İslam'a dayanmak ve böylece daha çok "Doğululaşmak", ya da bir başka uygarlığa geçebilmek için eskisini yıkmak. Enver Paşa birincisini, Mustafa Kemal ise ikincisini seçmiştir. Dolayısıyla Türk Devrimi'nin temelinde laiklik vardır⁹².

Atatürk'ün başarısının eski kurumları yıkarak yerlerine çağdaş kurumlar kurmasından kaynaklandığını, İttihatçıların tersine O'nun teokratik yapı değiştirilmeden bu köklü değişikliklerin gerçekleşmeyeceğini gördüğünü, dolayısıyla Atatürk devrimlerinin özünde laiklik bulunduğunu gayet iyi kavrayan José le Boucher, Türklerin İslam uygarlığının Batılı yaşam koşullarına uyum sağlamanın (adapte olmasının) mümkün olamayacağına inandıkları için eski uygarlıklarını terkettiklerini veya bir başka deyişle laikliği benimsediklerini savunuyor, ne var ki bu ilkeyi "ithal laiklik", üstelik "Fransa'dan ithal laiklik" olarak tanımlamadan da edemiyordu⁹³. Ancak yazarın "Fransa'nın Türkiye'deki tarihsel nüfuzunu esas olarak Fransız misyonerlere borçlu olduğu, fakat Atatürk Devrimi'yle birlikte Fransız kültürünün ve etkisinin gittikçe

91 Pernot, s.188-191.

92 Boucher, s.69-71.

93 José le Boucher, bu tanımlamayı yapmasına gerekçe olarak "laik" sıfatının Fransızca kökenli oluşunu ve Türkçe karşılığı bulunmayışını gösteriyordu. *A.g.e.*, s.110.

azalmaya başladığı, özellikle Lozan Antlaşması'yla Fransız eğitim ve sağlık kuruluşlarının Türk yöneticilerin keyfi yönetimine terkedildiği, bunun da bu kişilere her türlü laik heveslerini tatmin etme, laik düşüncelerini uygulamaya koyma olanağı vereceği, bu koşullarda pekçok Fransız okulunun kapanmasına şaşırılmamak gerektiği" yolundaki sözleri⁹⁴, onun Türkiye'nin laikleşmesinden duyduğu rahatsızlığı gösteren, dolayısıyla "ithal laiklik" nitelemesi yapmasının nedenini açıklayan anlatımlar olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin laikleşmesinden rahatsızlık duyan bir başka yazar ise ünlü romancı Claude Farrère idi. 1937'de yayınlanan "Les forces spirituelles de l'Orient" (Doğu'nun Manevi Güçleri) adlı yapıtında Farrère, Türkiye'yi modern düşüncelere ayak uydurmaya çalışmakla, "bilinçli veya bilinçsiz olarak" komşularından ve özellikle komşularının komşularından yeni olarak değerlendirdiği herşeyi taklit etmekle suçluyordu⁹⁵. Ankara'da, İstanbul'da veya kısaca Atatürk Türkiye'sinde anılandaki Osmanlı görünümünü bulamayan ve hayal kırıklığını Ankara'ya "yapay Türkiye" nitelemesi yakıştırarak anlatmaya çalışan Farrère'e⁹⁶ karşın Türkiye'yi son derece iyi tanıyan, devrimleri yerinde gözleme olanağı bulan Noëlle Roger ve Gentizon hiç de onun gibi düşünmüyorlardı.

Noëlle Roger, bazı yanlış bilgilendirilmiş ve herşeyi genelleştiren Batılıların iddia ettikleri gibi dünyevi gücü manevi güçten, devleti dinden ayırarak Atatürk'ün asla Allah'a inanmayanları taklit etmediğini, Türkiye'de insanların istedikleri şekilde Allah'a ibadet edebildiklerini ve atalarının dinini özgürce uygulayabildiklerini, bunun yanı sıra Cumhuriyet yönetiminin kesinlikle inananlara, dindarlara savaş açmadığını, bunun en basit göstergesinin ise her yeni okulun yanında açılan yeni camiler olduğunu ifade ederek Batı kamuoyunu büyük bir yanılgıdan kurtarmaya çalışıyordu⁹⁷.

Paul Gentizon ise yeni Türkiye'nin İslamı Allah'la kul arasındaki ilişkileri düzenleyen manevi ve dini bir miras olarak koruduğunu, bunun yanı sıra toplumsal ilişkileri düzenlerken modern bilimin verilerinden ya-

94 A.g.e., s.106-111. Boucher, Fransız eğitim ve sağlık kuruluşlarının Türklerin keyfi yönetimine bırakılması konusunda esas olarak Fransız Hükümeti'ni suçluyor ve bu kuruluşlarla ilgili maddelerin Lozan Antlaşması veya Ankara Antlaşması ana metninde yer almamasından ötürü yoruma açık bulunduğunu belirtiyordu. A.g.e., s.111.

95 Farrère, Türkiye'nin taklit ettiği ülkelere örnek olarak 1793 Fransası'nı ve Sovyet Rusya'yı göstererek bu ülkelerin kilise karşıtlığına ve ateizme sürüklendiklerini iddia ediyordu. Claude Farrère, *Les forces spirituelles de l'Orient: Inde, Chine, Japon, Turquie*, Paris, Flammarion, 1937, s.234.

96 A.g.e., s.224-233.

97 Noëlle Roger, *Revue des Deux Mondes*, Paris, J. Dumoulin, 1938, s.23-24.

rarlanmak istediğini ve İslamın politikada, hukukta, eğitim sisteminde, sağlık kurallarında esin kaynağı olmaktan çıkarılmasını benimsediğini, bununla birlikte dinsel bir öğretiyi (doktrin) olarak İslamı sürdürdüğünü ve asla bu dinden vazgeçmeyeceğini özenle işaret ediyordu⁹⁸. Sonuçta Türk Devrimi'nin bazı Batılı ülkelerde düşünüldüğü gibi, asla İslam'a karşı bir saldırı olmadığını ve bu bağlamda Ankara'nın ne 1789 Parisi'ni ne de 1920 Moskova'sını taklit etmediğini, bunun en önemli kanıtının ise dinin Türkiye'de önemli bir güç olarak varlığını sürdürmesi olduğunu belirten Gentizon⁹⁹, ayrıca halifeliğin ve Şer'iyeye mahkemelerinin kaldırılmasına, medreselerin kapatılmasına, Batı uygarlığının veya bir başka deyişle Hıristiyan uygarlığının yasalarının kabul edilmesine karşın yeni Türkiye'de Hıristiyan dinine karşı hiçbir eğilimin görülmediğine dikkat çekerek Atatürk Türkiye'si'ne ilişkin suçlamaların asılsızlığını ve haksızlığını ortaya koymaya çalışıyordu¹⁰⁰.

"...Fransız Devrimi siyasal kurumlarla sınırlı kalmıştır; Rus Devrimi ise sosyal ilişkileri altüst etmiştir; fakat sadece Türk Devrimi aynı anda siyasal kurumlara, sosyal ilişkilere, dine, aileye, ekonomik yaşama, geleneklere ve hatta toplumun manevi temellerine el atmıştır..."¹⁰¹ İşte Le Temps gazetesi muhabiri Gentizon'un Türk Devrimi'nin özgünlüğünü ortaya koyan bu değerlendirmesi, sağduyulu, gerçekçi, tarafsız Batılı gözlemcilerin yadsıyamayacakları bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Temel amacı Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak olan ve Türk ulusunun ilerlemesi için çağdaş bilimin, tekniğin, sanatın uygarlığı olan Batı uygarlığına ortak olması gerektiğini düşünen Ulu Önder, 30 Ağustos 1924'de Dumlupınar'da yaptığı ünlü konuşmada, uygarlık yolunda yürümenin ve başarılı olmanın yaşamın kaçınılmaz koşulu olduğunu, uygarlık yolunda başarının ise yenileşmeye bağlı olduğunu ve uygarlığın buluşlarının, tekniğin harikalarının dünyayı değişiklikten değişikliğe uğrattığı bir devirde, asırlık köhne düşüncelerle, geçmişe bağlılıkla bir ulusun varlığını sürdürmesinin mümkün olamayacağını söyleyerek¹⁰² kafasında tasarladığı ve gerçekleştirmekte kararlı olduğu köklü değişikliklerin sinyalini veriyordu. Gençlik çağlarından beri kafasında oluşturduğu çağdaşlaşma devriminin Türk halkının desteği ve onayı olmaksızın başarılamayacağına, ulusa daima gerçeğin söylenmesi

98 Gentizon, s.272-273.

99 A.g.e., s.283.

100 A.g.e., s.287.

101 A.g.e., s.198.

102 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.187.

gerektiğine inanan Atatürk, sadece Türk ulusunun değil, bütün dünyanın Türkiye’de gerçekleştirilenlerden haberdar olmasını istiyor ve İzmit konuşmasında bu arzusunu şöyle dile getiriyordu: “Yapacağımız şeyin bir anlamı, bir kanıtı olmalıdır. Bütün dünya bilsin! Yeni Türkiye ne yapıyor, hangi esas üzerine yürüyor. Gerçekte aldatmak kolay değildir. Hiçbir zaman da uygar dünyayı aldatabileceğimizi sanamayız...”¹⁰³

İşte yeni Türkiye’nin ne yaptığını, hangi esaslar üzerine yürüdüğünü, Türkiye ile yakından ilgilenen Batılıların başında gelen Fransızlar Atatürk döneminde ortaya koydukları yapıtlarla, araştırmalarla uygar dünyaya anlatacaklardı. Araştırmamızın kaynağını oluşturan ve Batı uygarlığını benimseyen ilk İslam ülkesi olan Türkiye’de gerçekleştirilen olağanüstü devrimi ve onun önderini Batı dünyasına tanıtmayı amaçlayan kitap ve araştırmalarda, Fransızların üzerinde en çok durdukları değişimlerden birinin Atatürk Devrimi ile birlikte sosyal yaşamın çağdaştırılmasının olduğu görülmektedir. Türk toplumunu giyimiyle, düşünüşüyle, yaşam biçimiyle özgürleştirmeye çalışan Atatürk’ün buradaki amacının ulusunu çağdaştırmak olduğunu Fransızlar son derece iyi kavramışlardır. Yapıtlarında şapka ve giyim-kuşam devrimine önemli bir yer ayıran ve bu devrim sırasında Türkiye’de yaşanan gelişmelere tanıklık eden Fransız gazetecilerinin, büyükelçilerinin üzerinde birleştikleri bir gerçek vardı: Türk ulusunun gerek Mustafa Kemal’e olan sevgi ve inancından ötürü, gerekse kullanımının kolay ve rahat olması nedeniyle kısa bir sürede geleneksel giysisini terkederek uygar dünyanın şapka ve giysisini benimsemiş olduğu. Bunun yanı sıra şapka devrimi sırasında Doğu illerinde baş gösteren ayaklanmalar da Türkiye’de görev üstlenen Fransızların ilgi odağı olmuş ve yapılan değerlendirmelerde ayaklanma yörelerindeki cahil halkın, boş inançlara olan bağlılığını sömüren ve şapka devrimiyle çıkarları zedelenen bağınaz çevrelerce kışkırtıldığı, bu ayaklanmaların gerçekte şapkayı değil yeni kurulan Cumhuriyeti hedef aldığı ve genç Türkiye’nin yeni rejimini korumak amacıyla önlemler almasının doğal olduğu ortaya koyulmuştu. İncelenen yapıtlarda dikkat çeken bir diğer nokta ise, Atatürk’ün Türkiye’nin modernleşmesi, Avrupa ailesine katılabilmesi için kafaların değişmesini istediğini, dolayısıyla şapka devrimiyle esasında anlayışları, düşünüş biçimlerini çağdaştırmayı ve aklı egemen kılmayı amaçladığını Fransız gazetecilerinin ve diplomatlarının anlamış olmalarına karşın Fransız gezginlerinin bu gerçeği görememiş olmalarıdır. Aslında, Türk insanının dış görünümünü çağdaştıran bir devrimi “giysi köleliği” veya “Çar buyruğu” olarak tanımlayan bu gezginlerin Ata’nın ulaşmak istediği gerçek hedefi kavrayamamış veya kavramak istememiş olmaları doğaldır; çünkü O, hayallerindeki Osmanlı görünümünü yok etmiştir.

103 Mustafa Kemal: *Eskişehir-İzmit Konuşmaları* (1923), s.237.

Fransızların Türk kadınının gerek sosyal yaşamda gerekse aile içinde özgürleşmesine ve ona bu olanağı sağlayan Türk Medeni Kanunu'na bakış açılarına gelince; Türk kadını cehaletten, esaretten kurtararak yurttaş konumuna getirmek, dış görünümüyle, yaşam biçimiyle çağdaşlaştırmak isteyen Atatürk'ün bu arzusu doğrultusunda Türk kadınlarının büyük çoğunluğunun hiçbir yasal zorunluluk bulunmamasına karşın çok kısa bir zamanda peçe ve çarşafı terkederek çağdaş giyim-kuşamı benimsediği, burada O'nun kadın psikolojisini (kadının sık görünme arzusunun) iyi bilmesinin önemli rol oynadığı ve bu büyük değişimin anlayışların, kafa yapılarının değişmesi anlamına geldiği bu önemli sosyal değişimi yerinde gözlemleyen Fransız aydınlarının ortak görüşüydü. Bir diğer ortak gözlem ise, Osmanlı döneminde yabancı bir erkekle dans etmesi, sahneye çıkması, kocasının yanında seyahat etmesi yasaklanmış bulunan Türk kadınının 1923-1924 yıllarından itibaren sosyal yaşamda esaret zincirlerinden kurtulmaya başlamış olması, Atatürk Devrimi ile birlikte tüm eğitim kurumlarının ve meslek gruplarının Türk kadınına kapılarına açması ve özellikle siyasal yaşama girmesiyle birlikte onun Batılı hemcinslerini geride bırakmasıydı. Batı uygarlığına ait bir medeni kanunun, İsviçre Medeni Kanunu'nun bir Müslüman ülkesinde kabul edilmesi ise Fransız aydınlarının en çok ilgisini çeken konuların başında geliyordu. İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle ilk kez bir Müslüman ülkesinde kişi ve aile hukuku teokratik hükümlerden arındırılmış ve Türkiye yurttaşlarını din, ırk, cinsiyet ayırımı gözetmeksizin yasal olarak eşit hak ve görevlere sahip kılarak evrenin ve insanlığın akılcı bir anlayışını kabul eden ilk İslam ülkesi olmuştu. Bu kanunla birlikte Kuran, insan varlığının yurttaşlık yazgısı üzerinde hiçbir etkisi olmayan, fakat kutsallığını her zaman koruyacak olan bir din kitabı konumuna getirilmişti.

Cesaretiyle maddi gücü manevi güçten ayırmayı başaran Mustafa Kemal, Türk Medeni Kanunu'yla Türk kadınına özgürleştirirken, insan statüsüne kavuştururken, aslında Türk halkının gerçek gelenekleri ve özellikleri doğrultusunda hareket etmişti. İşte Fransız aydınlarının büyük çoğunluğunun görüşlerini yansıtan bu gerçekçi değerlendirmelere karşın yine bir Fransız gezgini bu çağdaş atılımı taraflı bir gözle yorumlamıştı. Ancak, "Mustafa Kemal'in Türkiye'ye dünyanın en modern medeni kanunu olan İsviçre Medeni Kanunu'nu kabul ettirirken bu ani değişimin genç vicdanlarda yaratacağı kargaşayı hesaplayamadığı ve aniden sahip olduğu sınırsız özgürlüğe hazırlıksız yakalanan Türk kadınının yolunu şaşırdığı" yolundaki olumsuz değerlendirmenin, gezginin Türkiye'deki rejim değişikliğinden duyduğu rahatsızlıktan kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü aynı yazar, Atatürk Devrimi ile birlikte Türkiye'de Fransız kültürünün ve nüfuzunun gittikçe azalmasından, Türkiye'nin laikleşmesiyle birlikte pekçok Fransız okulunun kapılarını kapatmak zorunda kalmasından tedirgin olarak Türkiye'de uygulanan laiklik ilkesini "ithal laiklik" olarak nitelemiştir.

“Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir” diyen Atatürk, kendisi gibi Türk insanını da özgürleştirmek istiyor ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasından sonra başlattığı ve ard arda gerçekleştirdiği sosyal devrimlerle bu hedefine yaklaşıyordu. İşte gerek Türk insanını gerekse Türk devlet ve sosyal yaşantısını çağdaşlaştıran, ulusal birliği sağlayan bu atılımların özünde laiklik vardı. Çünkü laiklik, hem özgürlüğü hem de çağdaşlaşmayı sağlayan temeldir. İşte araştırmamıza konu olan Fransız yapıtlarında, şapka devrimiyle, Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla, uluslararası zaman ve ölçü sistemlerinin benimsenmesiyle birlikte İslam dininin Türk devlet ve sosyal yaşamındaki etkisinin ortadan kaldırıldığı, yeni Türkiye'nin artık gücünü akıldan, bilimden ve uygarlıktan aldığı, dolayısıyla Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmek istediğinin Fransızlar tarafından çok iyi anlaşılmiş olduğu görülmektedir. Her ne kadar Batı'da Türkiye'yi laiklik ilkesini benimsemesinden ötürü Fransız ve Rus devrimlerini taklit etmekle suçlayanlar bulunsalar bile sağduyulu, tarafsız Fransız aydınları, Türk Devrimi'nin asla İslam dinine ve dindarlara savaş açmadığını, tam tersine yeni görünümüyle Türkiye'de İslam dininin daha çok güç ve etki kazandığını, toplumsal ilişkilerini düzenlerken modern bilimin verilerinden yararlanmak isteyen yeni Türkiye'nin İslam'ın politikada, hukukta, eğitim sisteminde, sağlık kurallarında esin kaynağı olmaktan çıkarılmasını benimsemesine karşın İslam dinini Allah'la kul arasındaki ilişkileri düzenleyen manevi ve dini bir miras olarak özenle koruduğunu tüm uygar dünyaya duyuruyorlardı.

İşte Fransız aydınlarının Türkiye'de sosyal yaşamın çağdaşlaştırılması ve tüm sosyal devrimlerin özünde bulunan laiklik ilkesinin uygulanışıyla ilgili bu tarafsız ve gerçekçi değerlendirmelerinin yanı sıra büyük devlet adamı, düşünür Edouard Herriot'nun şu sözleri, Türkiye'de gerçekleştirilen çağdaşlaşma devriminden, Türkiye'nin Batı uygarlığının üyesi olma arzusundan uygar dünyanın haberdar olmasını isteyen Atatürk'ün amacına ulaştığını kanıtlamaktadır: “...Bilime olan düşkünlüğüyle, ilerleme arzusuyla genç Türkiye Avrupa'ya katılıyor; onu bundan böyle uygarlığımızın en ateşli, en güçlü ocaklarından biri olarak görmemiz için hiçbir neden kalmamıştır. Yeni Türkiye ile ülkemiz arasında tarihimizdeki kadar sağlam ve dürüst dostluk ilişkilerinin yeniden kurulabilmesi için Fransa'nın bu yadsınamaz gerçeği ilk anlayan ülke olmasını arzu ediyorum. Doğu'da büyük bir ümit belirdi: onu karşılamayı, benimsemeyi bilelim. Ve bu sadece bizim için değil, dünya barışı için de yararlı olacaktır.”¹⁰⁴

104 Herriot, *La Turquie Kémaliste*, No.1 (Juin 1934), s.28.